

TARTU ÜLIKOOL
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Karoliina Hanga

**ERIVAJADUSEGA LAST HOOLDAVATE PE-
REDE TOIMETULEK KOLME HARJUMAA
VALLA NÄITEL**

Lõputöö

Juhendaja: Anu Aunapuu, MA

Pärnu 2020

Soovitan suunata kaitsmisele

Anu Aunapuu

/digiallkirjastatud/

Kaitsmisele lubatud

TÜ Pärnu kolledži programmijuht Anu Aunapuu

/digiallkirjastatud/

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Karoliina Hanga

/digiallkirjastatud/

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Erivajadustega laste määratlus ja sellega kaasnevad takistused.....	8
1.1. Erivajadusega laste määratlus	8
1.2. Puude määratlemine ja raskusastmed.....	11
1.3. Sotsiaaltoetused Eesti erivajadustega lastele.....	13
1.4. Sotsiaalteenused Eesti erivajadustega lastele	15
2. Uurimus lapse hooldamisest tulenevalt tema erivajadusest	18
2.1. Kolme valla erivajadustega lastele pakutavate toetuste/teenuste ülevaade.....	18
2.2. Uurimismeetod ja uuringu valimi iseloomustus.....	20
2.3. Uurimisandmete analüüs ja uuringu tulemused	24
2.4. Järeldused ja ettepanekud	31
Kokkuvõte	34
Viidatud allikad.....	36
Lisad.....	43
Lisa 1. Ankeetküsitlus Lapse hooldamine tulenevalt tema erivajadusest (Jõelähtme, Anija, Saku).....	43
Summary	47

SISSEJUHATUS

Saamaks teada, kuidas maailm inimeste jaoks erinevatel eluetappidel välja näeb, pole üldse kerge. Noored ja eriti lapsed pole piisavalt sõnaosavad, et öelda kuidas maailm neile paistab, ja imikud ei saa meile seda üldse öelda. (Crain, 2014, lk 397). Inimesed on erinevad ja mõtlevad ning tunnevad erinevalt. Mitmed neist vajavad abi, et elus toime tulla.

Aastaid tagasi mõisteti sotsiaaltöö all üldiselt seda, et osa inimesi pole võimelised tagama endale ühiskonnas aktsepteeritavat elukvaliteeti ilma kõrvalise abita (Crouch, 1979, lk 46) ja tänapäeval pole see arusaam muutunud (Paavel, 2004, lk 7; Social work, n.d.)

Sotsiaaltöö valdkond hõlmab ka erivajadustega lapsi ning nende arv suureneb pidevalt. Näiteks saab tuua, et erinevate puuetega laste arv on 2017. aastaks võrreldes 2009. aastaga kasvanud peaaegu kaks korda: kui 2009. aasta 1. jaanuari seisuga oli puudega lapsi 7 368, siis 1. jaanuari 2018. aasta seisuga oli neid juba 13 620 (Kreitzberg, 2018), ning aastal 2019 oli neid 10 560 (Sotsiaalministeerium, 2020).

Vanemate hoolduskohustus lõpeb siis, kui laps saab 18 või siis kutse- või kõrgkooli lõpetamisega paar aastat hiljem. Puudega lapse puhul peavad vanemad last kuni surmani hooldama ja ülal pidama. Kui puudega laps saab 18-aastaseks ja ta ei iseseisvu, peab tema perekond teda jätkuvalt aitama. Lapsevanem ei saa loobuda oma puudega lapsest sellepärast, et ta enam ei jaksa. (Kangro, 2012)

Nüüdse arusaama järgi on erivajadus väga lai spetsiifiline vajadus, kus on vaja kohandada või muuta keskkonda, et lapsed, kes erinevad oma eakaaslastest oma võimete, tausta, jms poolest saaksid areneda ja tegutseda vastavalt oma arengupotentsiaalile (Kikas, 2008, lk 198; Häidkind & Kuusik, *s.a.*, lk 1). Täpsemalt on määratletud erivajadusega lapsed Koolieelse lasteasutuse seaduses, kus erivajadusega lapsi defineeritakse kui „Keha-, kõne-, meele- või vaimupuudega ning eriabi või -hooldust vajavad lapsed“ (Koolieelse lasteasutuse seadus, 1999, § 14 (3)).

Mittepiisava riigipoolse rahastuse tõttu on hooldajatel ehk lastevanematel suur hoolduskoormus, mis põhjustab neile olulisi majanduslikke ning sotsiaalkulusid ning ühtlasi hoiab neid sagedamini eemale ka tööturult (Somanathan *et al.*, 2017, lk viii). Samuti on Stabile & Allin (2012) oma artiklis leidnud, et puudega lapse kasvatamine võib otseselt mõjutada just ema töötamise võimalusi, kuna lapse kasvatamine ei võimalda tal näiteks täiskohaga tööl käia. See omakorda võib mõjutada ka ema tervislikku seisundit, pärssides tema töötamise võimalusi (Stabile & Allin, 2012, lk 74).

Enamus erivajadusega laste vanemaid leiavad seda, et teavet, mis on suunatud lastele ehk toetused/teenused on raskesti kättesaadavad. Info puudus on juba algsel tasandil puudulik, mis peaksid olema tegelikult kohe kättesaadavad lastevanematele, kes kasvatavad erivajadusega last. (Kallaste *et al.*, 2017, lk 22)

Selleks, et erivajadusega/erivajadustega laste vanematel oleks väiksem hoolduskoormus või kättesaadavam info, millised on nende võimalused saada riigilt kui ka omavalitsuse poolset abi, on vaja teada saada, millest nad ise kõige enam puudust tunnevad ja milliseks nad hindavad toetuste/teenuste kvaliteeti. (Lahtvee, Parts, Pirn, Põldvee, & Reiljan, 2018, lk 122)

Ülalkirjutatud tõttu tuleb ka käsoleva töö uurimisprobleem: Erivajadusega laste vanematel esineb raskusi lastele suunatud toetuste/teenuste kättesaamisel, mis omakorda mõjutab lastevanemate toimetulekut.

Selleks, et lahendada uurimisprobleem, püstitatakse ka töö eesmärk, milleks on selgitada kolme Harjumaa valla näitel erivajadusega last kasvatavate lapsevanemate toimetuleku probleemid ja nende hinnang vajalike sotsiaalteenuste ning sotsiaaltoetuste kättesaadavuse kohta ning teha vajadusel kohalikele omavalitsustele ettepanekuid teenuse parendamiseks.

Saavutamaks töö eesmärk sellest on sõnastatud järgnevad uurimisküsimused:

1. Välja selgitada põhjused, miks jäävad vajalikud teenused/toetused kättesaamatuks erivajadusega laste vanematele?
2. Mida saavad kohalikud omavalitsused teha, et vajalikud teenused ja toetused oleks erivajadusega lastele ja nende vanematele kättesaadavad?

Töö läbiviimiseks tuleb täita peamised uurimisülesanded:

- Koostada teoreetiline ülevaade erivajadustega lapsi kasvatavate perede probleemidest ning nendele suunatud toetuste/teenustest
- Kavandada ning läbi viia uuring erivajadusega last kasvatavate lapsevanemate hulgas selgitamaks välja erivajadusega lapse kasvatamisel esinevad probleemid ja hinnata sotsiaalteenuste/toetuste kättesaadavust
- Uuringu tulemuste analüüs, sellest tulenevalt järelduste ja vajadusel ettepanekute tegemine kohalikele omavalitsustele sotsiaalteenuste ja efektiivsemaks muutmisel

Autor kasutab oma uurimuse läbi viimiseks kvantitatiivset uurimismeetodit, mille vahendiks on autori koostatud ankeetküsitlus. Töö koosneb kahest peatükist, esimene osa annab ülevaate erivajadusest maailmas, puude raskusastmest ja kuidas seda taotleda saaks ning tuuakse välja Eestis riigi poolt pakutavad toetused ja teenused. Teises peatükis antakse ülevaade Jõelähtme, Anija ja Saku valla poolt pakutavatest toetustest/teenustest kirjeldatakse valimit, uurimismeetodit, uurimuse läbiviimist ja analüüsi, veel tuuakse välja uurimistulemused ning järeldused

Lõputöös kasutatavad põhimõisted ja lühendid:

Erivajadus – on inimesel, „eriline vajadus, puue, hälve“. Erivajadustega laps kes on teisest arengus maha jäänud või ette jõudnud või kellel on keha- või meelega puue (Erivajadus, 2018). Samuti võib erivajadust defineerida kui võimetust eakohaselt toime tulla, kuna seda ei võimalda tema vaimne või füüsiline seisund ning samuti võib osutada mittesoodsivaks ümbritsev sotsiaalne või füüsiline keskkond ja toimetulekuks vajab ta ühiskonnalt vajaduspõhist tuge (Riisalo, Sihver, & Kreitzberg 2018, lk 7–8).

Puue – Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus (PISTS) § 2 lg 1 on puue inimese „anatomilise, füsioloogilise või psüühilise struktuuri või funktsiooni kaotus või kõrvalekalle, mis koostoimes erinevate suhtumuslike ja keskkondlike takistustega tõkestab ühiskonnaelus osalemist teistega võrdsetel alustel“ (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999).

Sotsiaaltoetus – Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seaduse § 1 lg 2 kohaselt on sotsiaaltoetuse eesmärgiks inimestele puudest tingitud lisakulude osaline hüvitamine, et neil

oleks võimalik iseseisvalt toime tulla, sotsiaalselt integreeruda ning soodustada nende töötamis- ja õppimisvõimalusi teistega võrdsetel alustel. (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999).

Sotsiaalteenus – Heaolu arengukavas on märgitud, et sotsiaalteenuse eesmärgiks on toetada näiteks inimeste töötamisvõimalusi, harjumuspärases keskkonnas elamist ning iseseisvat toimetulekut võimalikult kaua (Heaolu arengukava, 2016, lk 24).

KOV - kohalik omavalitsus

1. ERIVAJADUSTEGA LASTE MÄÄRATLUS JA SELLEGA KAASNEVAD TAKISTUSED

1.1. Erivajadusega laste määratlus

Käesolevas peatükis käsitletakse mõistet puue ehk erivajadus, mida see endast kujutab ning mida see üldse tähendab. Puuet kui terminit on võimalik iseloomustada läbi rahvusvahelise ICF (The International Classification of Functioning, Disability and Health, eesti keeles Funktsioonide, puuete ja tervise rahvusvaheline klassifikaator ehk RFC) klassifikaatori, tähendades puude, aktiivsuse- ja liigutuspiirangute katuserminit, mis näitab indiviidi (tervisliku seisundiga) ja selle kontekstuaalsete tegurite (keskkonna- ja isiklikud) koostoimimise negatiivseid aspekte (World Health Organization & The World Bank, 2011, lk 303). See klassifikaator on heaks vahendiks, et saada teada erinevat tüüpi puudega laste ja noorte toimimist ning seda toimet hinnata (Illum & Gradel, 2015, lk 7). ICF on oma nime saanud seetõttu, et see on pigem orienteeritud tervisele ja talitlusele kui puudele (World Health Organization, 2002, lk 3).

Davis (2017) oma raamatus pakub välja, et puue võib olla kõrvalekalle mingist normist, et näiteks inimesed elavad mingite keskmiste järgi, mida peetakse normaalseks. Näiteks peame mingisugust inimkeha normaalseks ehk keskmiseks ning alla või üle selle ebanormaalseks. Seda selle tõttu, et inimestele tundub olevat omane võrrelda ennast teiste inimestega. (Davis, 2017, lk 1–2). Eeldatakse, et iga inimene peab oma elus ise hakkama saama ning see peaks olema normaalne. Kuid on ka ilmselt inimesi, kes sellega ise hakkama ei saa ning see oleks siis kõrvalekaldumine normaalsusest.

Puue on keeruline ehk kompleksne nähtus, nagu on mainitud Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) funktsiooni, puude ja tervise rahvusvahelises klassifikatsioonis. Peaks arvestama, et puue pole probleemiks mitte ainult inimkeha funktsioonide ja struktuuri tasandil, vaid ulatub ka dimensiooni, mis on peamiselt sotsiaalne nähtus. (World Health

Organization, 2002, lk 9). Tõhusa ja tegeliku kaasamise jaoks tuleb suurendada oma osalust sotsiaalsel, majanduslikul ja hariduslikul tasandil (Kumar, 2012, lk 6).

ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioonis loetakse puuetega inimeste hulka need, kellel on pikaajalised füüsilised, vaimsed, intellektuaalsed või sensoorsed häired, mis koosmõjus mitmesuguste tõketega võib takistada nende täielikku ja tõhusat osalemist ühiskonnas teistega võrdsel alusel (United Nations, 2006, lk 4), kus häired võib asendada ka sõnadega inimese enda või tema keha toimimise raskusega ühes või mitmes eluvaldkonnas (Leonardi, Bickenbach, Ustun, Kostanjsek, & Chatterji, 2006, lk 1220). Põhimõtteliselt leiavad sama Currie ja Kahn (2012), kus nad oma artiklis defineerivad puuet kui keskkonna seisukohast olulisi tervisega seotud piiranguid lapse olemasolevas või esilekerkivas võimes vastavalt arengule sobivatele tegevustele ja ühiskonnas osalemisele soovile (Currie & Kahn, 2012, lk 3).

Sotsiaaltöö üheks tegevuseks on argieluga toimetulek ja sotsiaalse hakkamasaamise toetamine. Põhirõhk on suunatud toetamisele, mitte tervendamisele, samuti mitte ravile, vaid juhendamisele ning innustamisele ja rehabilitatsioonile, mitte teraapiale (van Ewijk, 2016, lk 12). Samuti on puude sotsiaalse mudeli tekkimine ja sellele järgnenud areng kaasa toonud olulise muutuse puuetega laste ja noorte nägemises või positsioneerimises ühiskonnas ning oluliseks ka selles, kuidas nad iseendasse suhtuvad (Fawcett, 2016, lk 224).

Lapse tunnetest ja vajadustest arusaamine on vanematele juba tema sünnist saati suur väljakutse. Tähtis on, et juba haiglas olev meditsiinipersonal õpetaks esialgu vanemaid oma erivajadusega lapse eest hoolitsema. (Bartram, 2007, lk 24). Samuti on nendega mängimisega, kuna see nõuab rohkem aega ja hoolt ning välismõjutustest vaba tegevust, kuna see võib neis stressi tekitada (Macintyre, 2010, p.1). Erivajadus võib tekkida ka siiski hiljem, lapse kasvades, alati ei ilmne see lapse sünnil (World Health Organization, 2015, lk 8).

Puudega last kasvatades võib saada palju soovimatut tähelepanu aga see ei pruugi olla meeldiv, kuna vaadatakse teistmoodi ja küsitakse küsimusi, mis võivad tahtmatult teha haiget, samamoodi mõjub see ka erivajadusega last kasvatavatele peredele (Habicht &

Kask, 2016, lk 19). Probleemiks võib kujuneda ka meditsiinipersonali negatiivne suhtumine nii lapsedesse kui ka vanemasse (Lahtvee *et al*, 2018, lk 123). Lisaraskuseks võivad olla ka erivajadusega lapsega koos elavad õed-vennad, kuna ka nendelgi esineb suuremaid probleeme inimestevaheliste suhetega, koolis hakkamasaamisega ning ka vaba ajaga, seda selle tõttu, et peres kasvab erivajadusega laps (Goudie, Havercamp, Jamieson, & Sahr, 2013, lk e481).

Erivajadusega lapse elukorraldusele ja toimetulekule pööratakse aina rohkem tähelepanu, aga unustatakse ära nende vanematele/hooldajatele tähelepanu pööramine, et milline on nende toimetulek ja hakkamasaamine lapse kasvatamisel (Krkjov, 2014, lk 16). Erivajadusega laste vanemate kuulamine ja nende vajadustest arusaamine ning töötamine õpetajatega nagu võrdsete partneritega on väga tähtis lapse arengul (Ray, Pewitt-Kinder, George, 2009, lk 17). Puudega lapse kasvatamine mõjutab suurel määral vanemate või hooldajate tööhõivet ehk siis perede üldist toimetulekut ja ka sotsiaalseid suhteid (Sotsiaalministeerium, 2009, lk 11).

Samuti on tähtis erivajadusega lapse hooldamisel hooldajate endi tervis, kuna nende tervisemurede tekkimisel võib kannatada saada ehk langeda ka hooldatava enda elukvaliteet. Tähtis on see just erivajadusega lapse ema tervist silmas pidades, kuna erivajadusega lapse ema suhtleb oma lapsega rohkem ning selle tõttu võib ta kogeda suuremat vanemlikku stressi, mille tõttu võib tema tervislik seisund muutuda (Habibi, Zamani, Abedini, & Jamshidnejad, 2015, lk 246–247). Oma mõju hooldajale või puudega lapse perele on ka erivajadusega lapse enda tervis, kuna see võib omakorda mõjutada hooldaja tervist (Szilagyi, 2012, lk 136).

Eesti Vabariigi seadustes on siiski välja toodud, et riik peab hoolitsema puudega inimeste eest. See on kirjas juba Eesti vabariigi põhiseaduses (1992) § 28, kus on sätestatud, et hoolekannet omavalitsustes soodustab riik ning muuhulgas riik ja kohalikud omavalitsused peaksid eriliselt hoolitsema puudega inimeste eest. Lapsi, sealhulgas erivajadusega lapsi ning nende heaolu puudutav on sätestatud lastekaitseaduses (2014, § 4), kus märgitakse, et nende heaolu on lapse arengut toetav seisund, kus tema erinevad vajadused on rahuldatud. Selleks tuleb ennetada riske, mis ohustavad tema heaolu ja arengut ning see on riigi ja kohalike omavalitsuste ülesanne vastavalt nende võimalustele (Lastekaitseadus, 2014, § 6).

Käesolevas peatükis võeti vaatluse alla mida tähendab sõna puue. Sotsiaaltöö põhitegevuseks ongi sotsiaalse hakkamasaamise toetamine ning selle alla kuuluvad ka erivajadusega lapsed. Siiski on sellega ka muresid, kuna erivajadusega laps näeb algusest peale maailma erinevalt (loomulikult võib erivajadus tekkida ka hiljem) ning temale on vajalik teistsugune lähenemine tema kasvatamisel.

1.2. Puude määratlemine ja raskusastmed

Puude tuvastamise seadusandlikuks aluseks Eesti Vabariigis on „Puude raskusastme tuvastamise tingimused ja kord ning puudega tööealise inimese toetuse tingimused“, milles sätestatakse, et algselt tuleb Sotsiaalkindlustusametile esitada taotlus puude raskusastme tuvastamiseks ning seejärel saab Sotsiaalkindlustusamet esitada päringu tervise infosüsteemi, et saada taotleja viimase viie aasta terviseseisundi kirjelduse. (Puude raskusastme tuvastamise....., 2016, § 3).

Järgnevalt annab Sotsiaalkindlustusamet arstile puude taotleja andmed, et oleks võimalik määrata puude raskusaste, mille järel Sotsiaalkindlustusamet tuvastab kuni 16-aastase lapse puude raskusastme, võttes arvesse arsti arvamuse ja muud asjassepuutuvad andmed (Puude raskusastme tuvastamise....., 2016, § 4, 5).

Puude tuvastamise aluseks on arstide uuringute ja diagnooside kinnitatud kõrvalekalle, mille pärast saab inimene tavaolukorras halvemini hakkama ja on piiratud. Inimene, kes taotleb puuet peab vastama küsimustele, mis on seotud toimetulekuga seitsmes valdkonnas: käeline tegevus, liikumine, teadvusel püsimine, suhtlemine ja enesehooldus, muutustega kohanemine, ohu tajumine, inimestevaheline suhtlus. (Murumets, 2017, lk 3)

Selleks, et oleks võimalik määrata lapsel puuet, siis peavad olema tal tõsised häired (Hanga, 2012a, lk 11)

- organismi funktsioonides (hääle ja kõnega seotud funktsioonid, vaimsed ja sensoorsed)
- organismi struktuurides (elundid, jäsemed)
- osalemises keskkonnas ja ühiskonnas ehk siis kui palju inimene on kaasatud elulisse situatsiooni

Lapse vanuseks puude tuvastamisel loetakse kuni 16 aastast inimest. Puude otsuse tegemisel lähtutakse siis sellest, et palju ta vajab abi igapäevaelus ja kuidas ta tuleb toime ühiskonnaelus ehk milliseid piiranguid tal on järgnevalt: (Haukanõmm, 2011, lk 68; Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999, § 2)

- Keskmise puudega lapsel on vajalik regulaarne abi või juhendamine väljaspool oma elamiskohta vähemalt korra nädalas.
- Raske puudega laps vajab tervisliku seisundi tõttu kõrvalabi, juhendamist või järelevalvet iga päev
- Sügava puudega laps vajab oma tervisliku seisundi tõttu abi, juhendamist või järelevalvet ööpäevaringselt.

Lapsele määratakse puude raskusaste tähtajaga kuus kuud, aasta, kaks aastat ja kolm aastat, seejuures ei anta seda kauemaks kui 16-aastaseks saamiseni (Riisalo *et al.*, 2018, lk 10; Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999, § 2 lg 3). 16-aastaseks saamiseni antakse seda sellepärast kuna lapse tervis võib aja jooksul muutuda kas siis paremaks või halvemaks (Haukanõmm, 2011, lk 68).

Lapsevanem peab algatama puude tuvastamise protsessi, et lapsel tuvastataks puue. Lapsevanem peab esitama Sotsiaalkindlustusametile (SKA) taotluse, mis siis on vormikohane. Antud taotlust saab kodus, e-posti teel või Sotsiaalkindlustusameti büroos esitada. Puude tuvastamise protsess võib võtta aega kuni 1,5 kuud. (Tallinna Puuetega Inimeste Koda, 2012, lk 12–13).

Puude raskusastme tuvastamise protsess (Hanga 2012a, lk 13):

1. Taotlemine – tuleb esitada taotlus ekspertiisi, sinna tuleb panna kontaktiks perearst/eriarst
2. Taotluse registreerimine ja edastamine ekspertarstile – SKA võtab taotluse vastu, registreerib ja sisestab antud info infosüsteemi. SKA teeb siis päringu Tervise infosüsteemi, et kas perearst on sisestanud isiku terviseinfo, mis on siis vajalik taotluse jaoks.
3. Terviseseisundi hindamine – ekspertarst siis hindab Terviseinfosüsteemis sisalduvat infot, kui infot on piisavalt tehakse otsus (puude raskusaste ja lisakulud). Kui midagi on puudu siis esitab isiku pere või perearst puuduvad andmed SKA-le täiendavalt vastavalt

siis kas paber kandjal või infosüsteemi kaudu. Peale seda ekspertarst annab dokumendid koos oma arvamusega isiku puude raskusastme ja lisakulude kohta.

4. Rehabilitatsiooniplaani koostamine – alati ei ole kohustuslik rehabilitatsiooniplaani koostada, aga lastele koostatakse puude raskusastme määramiseks rehabilitatsiooniplaan. Lapsevanemale saadetakse rehabilitatsiooniplaani koostamiseks suunamiskiri, lapsevanem saab sealt valida sobiva asutuse kus ta soovib, et tema laps saaks rehabilitatsiooni. SKA esitab rehabilitatsiooniplaani lapsevanemale

5. Otsuse tegemine ja teavitamine – Sotsiaalkindlustusamet teeb otsuse puude raskusastme ja siis lisakulude kohta. Vastavalt seaduselt tulenevalt ja puude raskusastmes tehakse täisealistel otsus maksimaalselt viieks aastaks ja lastel kolmeks aastaks. Tähtaja möödumisel tuleb alata kordusekspertiis

6. Vaide esitamine - kui inimene ei ole ekspertiisiotsusega rahul siis ta võib vaidlustada kolme kuu jooksul, selleks peab ta pöörduma Sotsiaalkindlustusameti vaidluskomisjoni poole.

Käesolevas peatükis võeti vaatluse alla puude määramine, erinevad raskusastmed ning kokkuvõtvalt võib öelda, et puude raskusastme määramisega lähtutakse sellest, kui palju laps vajab kõrvalist abi ja kuidas ta iseseisvalt tuleb toime. Erinevate puude raskusastmete ja rehabilitatsiooni vajaduse tuvastamiseks on see kuidas laps tuleb iseseisvalt endaga toime ja kui palju ta vajab kõrvalabi igapäeva toimetustes.

1.3. Sotsiaaltoetused Eesti erivajadustega lastele

Antud alapeatükis antakse ülevaade erivajadusega last kasvatavatele peredele suunatud sotsiaaltoetustest Eestis. Riigieelarvest makstakse puudega inimestele erinevaid sotsiaaltoetusi, eesmärgiks on toetada iseseisvat toimetulekut ja luua võrdseid võimalusi õppimiseks. (Hanga, 2012b , lk 16)

Erivajadusega lastele ja neid hooldavatel isikutele on ette nähtud nii riigi kui omavalitsuse poolt toetused ja teenused (Riisalo *et al.*, 2018, lk 3). Sageli aga vanemad (hooldajad) ei ole erinevatest teenustest/toetustest teadlikud või on teenused puudu või kehva kvaliteediga (Krjukov, 2014, lk 42). Puudega laste vanemad tunnevad end üksi jäetuna ning tähtsusetuna.

Eelnevatest uuringutest (Kallaste et al, 2017, lk 14; Heaolu arengukava, 2016, lk 24, 26) tuleb välja, et lapsevanema tervist ning töölkäimise võimalusi on mõjutanud lapse hoolduskoormus. Suurim vajadus on kodukohandus, näiteks vannitoa kohandamine. (Lahtvee et al, 2018, lk 2).

ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport puuetega inimeste eluolust Eestis märgib samuti, et puuetega inimestele pakutavad erinevad teenused ei vasta nende tegelikele vajadustele (Puuetega inimeste eluolu Eestis, 2018). Samuti kohaliku tasandi erinevate sotsiaalteenuste kättesaadavus sõltub suuresti puudega inimese elukohast ning tema võimekusest erinevaid sotsiaalteenuseid ning toetusi taotleda. Erinevate sotsiaalteenuste ning tervishoiuteenuste suur killustatus põhjustab samuti puuetega inimeste lähedastele suurt koormust, kuna teinekord on raske leida puudega inimesele just tema vajadustele vastavat teenust. (Hanga, 2018, lk 22–23). Samuti võib probleemiks kujuneda ka kasutatav tehnoloogia, mida inimesed kasutavad, et hankida informatsiooni toetuste ning teenuste kohta. Puudega laste pered kasutavad seda erinevalt ning teinekord ei oska nad seda õigest kohast leida või otsivad seda valest kohast. (Parette, Meadan, Doubet, & Hess, 2010., lk 554).

Sotsiaaltoetuste arvutamise aluseks on puuetega inimeste sotsiaaltoetuse määr (Tallinna Puuetega Inimeste Koda, 2013, lk 9). Abistamine on jagatud riigi ja kohaliku omavalitsuse vahel. Kui soovitakse teenuste, toetuste ja muud abi saada siis tuleb pöörduda Sotsiaalkindlustusameti poole, kindlasti ei tohi jääda puudega laps ja tema pere ilma abita. (Krjukov, 2014, lk 7)

Sotsiaaltoetuse liigid puuetega lastele ja nende vanematele:

1. Puudega lapse toetus – Puuetega inimeste sotsiaaltoetuse seaduse (1999) § 6 järgi makstakse igakuiselt toetust kuni laps saab 16 aastaseks, kui lapsele on määratud puue ning sellest tulenevalt lisakulude hüvitamiseks ja rehabilitatsiooniplaanis ettenähtud tegevuseks. Antud toetuse eesmärgiks on aidata peret, kus kasvab erivajadusega laps. Keskmise puudega lapsel on see sotsiaaltoetuse määrast 540 protsenti. Raske puudega lapsel on see sotsiaaltoetuse määrast 630 protsenti ja sügava puudega lapse puhul 945 protsenti (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999, § 6, lg 5).
2. Õppetoeetus – Puuetega inimeste sotsiaaltoetuse seaduse (1999) § 10 järgi on see mõeldud mittetöötavale puudega õppurile, kes õpib gümnaasiumis või kõrgkoolis, kellel

on tingitud oma puudest lisakulutused. Õppetoetust makstakse 10 korda aastas, väljaarvatud suveperioodil, kus õppetööd ei toimu (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuse seadus, 1999, § 10, lg 2)

3. Puudega vanema toetus – makstakse kuni laps saab 16 aastaseks igakuiselt või kutseõppeasutuses õppivale lapsele kuni 19 aastaseks saamisel, kasvatavatele puudega üksikvanemale, üksik kasvatavale puudega võõrasvanemale, ühele puudega abikaasast, eeskostjale, üksik kasvatavale puudega isikule. Toetust makstakse korra kuus.
4. Rehabilitatsioonitoetus – makstakse 16-65 aastasele puudega isikule. Rehabilitatsioonitoetust ei maksta ravikindlustuse ja riigieelarve muudest vahenditest finantseeritavate tegevuste eest. (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, 1999, § 11)
5. Abivahendite määramine ja vajaduse hindamine – tehnilised abivahendid (proteesid, ortoosid jm abivahendid) on tooted, instrumendid, varustus või tehnilised süsteemid, mille abil on võimalik ennetada tekkinud või kaasasündinud kahjustuse või puude süvenemist. (Tehniliste abivahendite....., 2000, §1)
6. Lapse esindajal, kes kasvatatakse raske või sügava puudega last on õigus riigi poolt rahastatavale sotsiaalteenustele, taotlemine toimub läbi KOV-i

Töötavatel lapsevanematel kes kasvatavad puudega last on töölepingu seadusest (2009) tulenevalt järgmised õigused:

- Puudega lapse isal või emal on õigus saada lapsepuhkus üks tööpäev kuus kuni lapse 18-aastaseks saamiseni, neile tasutakse selle eest keskmist töötasu. (§ 63, lg 2).
- Emal ja isal, kes kasvatavad puudega last on võimalus saada tasustamata lapsepuhkest igal kalendriaastal kuni kümme tööpäeva (§ 64, lg 1).
- Töölähetusse võib saata üksnes töötaja nõusolekuga (§ 21, lg 3).

Käesolevas peatükis võeti vaatluse alla sotsiaaltoetused Eestis erivajadusega lastele ning kokkuvõtvalt võib öelda, et on olemas erinevaid toetusi lastele, nii kohaliku omavalitsuse poolt kui ka riigi poolt. Töölepingu seadusest tulenevalt on ka võimalik vanematel saada lisapuhkust, et kasvatada oma erivajadusega last ning näiteks käia temaga arsti juures.

1.4. Sotsiaalteenused Eesti erivajadustega lastele

Antud alapeatükis kirjeldab autor lühidalt Eesti Vabariigi eelarvest rahastatavaid sotsiaalteenuseid, mida on võimalik taotleda erivajadusega lastega peredel.

Kohaliku omavalitsuse ülesandeks on kehtestada sotsiaalhoolekandelise abi andmise kord, mis sisaldab vähemalt sotsiaalteenuste ja sotsiaaltoetuste kirjeldust ja korda ning kuidas on võimalik neid taotleda (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 14). Samuti vastutavad kohalikud omavalitsused iseseisvat toimetulekut toetavate teenuste eest puudega inimestele kodus keskkonnas (Heaolu arengukava, 2016, lk 27). Sotsiaalteenuseid on erinevaid ning vajaliku teenuse väljaselgitamiseks abivajavale isikule võetakse arvesse erinevaid asjaolusid tema toimetulekul ja ühiskonnaelus osalemisel (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 15).

Puudega isikule pakutav sotsiaalteenus on näiteks sotsiaaltransporditeenus, kus transpordivahend on vastavalt kohandatud ning seda saab kasutada näiteks tööle või õppeasutusse sõitmiseks (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 38). Samuti on kohalik omavalitsus kohustatud aitama kohandada puudega inimese vajadustele vastava eluruumi või abistama teda selle saamisel (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 42)

Sotsiaalse ning tööalase rehabilitatsiooniteenuse eesmärgiks on parandada inimese iseseisvat toimetulekut, ühiskonnas osalemist ja soodustada tööle asumist. Antud teenuse käigus hinnatakse kuidas inimene tuleb kõrvalabi vajadust ja kuidas inimene tuleb toime iseseisvalt. Vajadusel tehakse ettepanekuid töö-, õpikeskkonna- ja kodu kohandamiseks. Inimest nõustatakse vastavalt vajadusele erinevates valdkondades, et tema toimetulekut parandada. (Hunt, 2014, lk 9)

Rehabilitatsiooniplaaniks loetakse isiku enda või tema esindaja aktiivsel osalemisel koostatud kirjalikku dokumenti. Antud teenuse eesmärgiks on parandada puudega inimese iseseisvat toimetulekut, soodustada tema töötamist või tööle saamist, kaasata teda ühiskonda. Rehabilitatsiooniplaanis antakse hinnang isiku järelevalve vajadusele, juhendamisele, tegevusvõimele ja kõrvale abile. (Kryukov, 2014, lk 10).

Sotsiaalhoolekande seaduse (2015) § 68 lg 1 järgi peab kuuluma rehabilitatsioonimeeskonda kolm erinevat spetsialisti. Rehabilitatsiooniplaani koostamisel peab meeskonda kuuluma: füsioterapeut, sotsiaaltöötaja, eripedagoog, psühhiaater või psühholoog, tegevusterapeut. Rehabilitatsiooniplaani koostamisel hinnatakse teenuste vajalikkust tervikuna lapsel/noorel. Teenuseid kirjeldatakse vastavalt lapse või noore vajadusest, nendeks

võivad olla näiteks tugiisikuteenus, hooldusravi, lapsehoiuteenus jne. (Krjukov, 2014, lk 10)

Lapsehoiuteenust, mis on riigi poolt rahastatav ning mille taotlemiseks tuleb pöörduda kohaliku omavalitsuse poole. Peamiseks eesmärgiks on toetada hooldaja, lapsevanema või eeskostja töötamist või toimetulekut. Lapsehoiuteenust hüvitab riik raske ja sügava puudega lapse esindajale kuna neil on suurem hoolduskoormus ja kulud on ka suuremad ning suurem vajadus oma lapse hooldamisest vaba aja järele. (Krjukov, 2014, lk 25).

Tehnilised abivahendid nende müük ja laenutus on ka sotsiaalteenus, mille eest vastutab riik. Soodustingimusel on võimalik taotleda abivahend lapsevanemal ja eeskostja oma lapsele. Abivahend mis on väike selle vajaduse määrab perearst või mõni teine arst, keerulisemates abivahendite ning üle 1278,23 eurot maksvate abivahendi jaoks tuleb esitada taotlus ja selle määrab siis kas eriarst või rehabilitatsiooniasutus. (Haukanõmm, 2012, lk 31)

Erinevate tehniliste abivahendite laenutamine, ost ning nendega seotud teenused on võimalik finantseerida kolmest allikast, seda sotsiaalabi korras (Tsuiman, 2012, lk 32):

- Linna- või vallaeelarvest, olenevalt kohalike omavalitsuste poolt kehtestatud korrast
- Isiku omaosalusest, mis omakorda sõltub omaosaluse suurusel
- Riigieelarvest

Käesolevas peatükis võeti vaatluse alla sotsiaalteenused Eestis erivajadusega lastele ning kokkuvõtvalt võib öelda, et on olemas erinevaid teenused lastele riigi poolt. Seadusest tulenevalt on võimalik lapsele taotleda erinevaid abivahendeid, tulenevalt tema erivajadusest.

2. UURIMUS LAPSE HOOLDAMISEST TULENEVALT TEMA ERIVAJADUSEST

2.1. Kolme valla erivajadustega lastele pakutavate toetuste/teenuste ülevaade

Antud alapeatükis kirjeldab autor lühidalt Jõelähtme, Anija ja Saku valla sotsiaalteenuseid, mida on võimalik antud vallaelanikel oma vallas taotleda. Toetuse taotlemiseks esitab taotleja vormikohase avalduse, vajadusel Sotsiaalkindlustusameti otsuse puude raskusastme määramise kohta ning rehabilitatsiooniplaani selle olemasolul. Kohalikest omavalitustes on võimalik taodelda lapse arengut ja toimetulekut toetavaid sotsiaalteenuseid. Antud teenuste rahastamine toimub valla ja osutaja vahel ning hooldaja või lapsevanemale välja makseid ei tehta. KOV-ide poolt pakutavad teenused ja toetused aitavad vähendada raske ja sügava puudega lapse perekonna hoolduskoormust või lapse puudest tulenevat lisavajadust. Teenuse saajaks võib olla kuni 18-aastane raske või sügava puudega laps ning tema 18 aastaseks saamisel saab ta teenuseid kasutada kuni selle kalendriaasta lõpuni.

Tabel 1. Valdade poolt pakutavad teenused

Teenus	Jõelähtme	Anija	Saku
Sotsiaaltransporditeenus	X	X	X
Sotsiaalse ning tööalase rehabilitatsiooniteenus	X	X	
Lapsehoiuteenus	X	X	X
Tehnilised abivahendid nende müük ja laenutus	X		
Isikliku abistaja või tugiisiku teenus	X	X	X
Eluruumi kohandamine	X	X	X
Psühholoogiteenus, logopeed jne	X		
Muud teenused	X	X	X
Nõustamisteenus	X	X	X
Tugiisik	X		X

Sotsiaaltransporditeenuse eesmärgiks on transpordivahendi kasutamise võimaldamine puuetega isiku poolt vastavalt tema vajadustele õppeasutusse või tööle sõitmiseks ning ka muude avalike teenuste kasutamiseks. (Anija vallavalitsus, *s.a.b*).

Lapsehoiuteenus, mille eesmärgiks on vähendada erivajadusest tulenevalt hoolduskoormust. Sellega toetatakse isiku, kes kasvatab erivajadusega last, töötamist ja toimetulekut. Raske ja sügava puudega lapsele tagatakse lapsehoiuteenus kuni lapse 18-aastaseks saamise kalendriaasta lõpuni (Kruuse, 2018, lk 17). Vallavalitsusele tuleb esitada vastavas vormis avaldus, et saada lapsehoiuteenust. Lapse seadusliku esindaja toimetulekut või töötamist toetav teenus ning on ette nähtud lapsele vanuses 1,5–3-aastat, erandjuhtudel kuni seitse aastat. Teenuse ostmisel tehtud rahaliste kulutuste eest, 110 eurot ühes kalendrikuus, makstakse toetust lapsevanemale. (Anija vallavalitsus, *s.a.a*).

Isikliku abistaja teenus on abistamine igapäevastes toimetustes, osalemises ühiskonnaelus ja koolis. Eesmärgiks on veel puudega inimeste pereliimete hoolduskoormuse vähendamine (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 1)

Eluruumide kohandamise teenuse eesmärgiks on tagada puudega inimesele paremad elamistingimused, et ta pääseks näiteks iseseisvalt asjadele ligi. Seda teenust on õigus saada sügava liikumispuudega isikul. Eluruumide kohandamise teenust on õigus taotelda ühekordselt. (Saku vallavalitsus, *s.a.a*)

Tugiisikuks on selline inimene, kelle ülesandeks on puudega lapse abistamine erinevates last arendavates tegevustes, samuti motiveerib ja juhendab ta neid igapäevaelu toimingutes, et puudega laps oleks võimeline nendega toime tulema. Tugiisiku ülesandeks on ka veel puudega lapse abistamine suhtlusel väljaspool kodu ning ka vajadusel perekonna liikmetega suhtlemine. (Saku vallavalitsus, *s.a.c*).

Jõelähtme vallale tuleb esitada sotsiaaltoetuse saamiseks avaldus. Kui on täiendavalt vaja erinevate toetuste ja teenuste kohta infot saada, siis saab seda sotsiaalosakonna töötajatelt. (Jõelähtme vald, 2018). Anija vald pakub erinevaid teenuseid ning toetusi. Need on ette nähtud selleks, et vähendada perekonna, kus kasvab puudega laps, hoolduskoormust ning tema puudest tulenevat lisavajadust. Anija vallas osutatakse ja arendatakse järgmisi sotsiaalteenuseid ehk siis sotsiaaltransport ja lapsehoiuteenus.

Saku vallas on sotsiaalteenuste taotlemine ja osutamine reguleeritud sotsiaalhoolekandeline abi andmise korras (Saku vald, *s.a.b*). Selle korra järgi on erivajadusega lapsel võimalik saada vallalt erinevaid sotsiaaltoetusi ning -teenuseid, näiteks Sotsiaaltransporditeenus, mille eesmärgiks on võimaldada kasutada tema vajadustele vastavat transpordivahendit. Valla piires on see tasuta ning väljaspoole valla piire tasuline. (Saku vald, *s.a.b*; Saku vallavalitsuse korraldus, 2019)

Kõigil kolmel vallal on sotsiaaltoetuste ja -teenuste pakkumisel ühiseid jooni, kuna nende poolt pakutavad teenused ja toetused on sarnased, näiteks transporditeenus, lapsehoiuteenus, tugiisikuteenus, jms. Erinevused on väiksemad, kuna mõni vald pakub näiteks rohkem toetusi kui teine, see tähendab, et tema rahaline toetus on suurem.

2.2. Uurimismeetod ja uuringu valimi iseloomustus

Antud peatükis kirjeldab autor uuringu meetodit ja selle uuringu valimit. Jõudmaks võimalikult mitmete erivajadusega last kasvatavate vanemateni, siis on selle uuringu läbiviimiseks kõige parem kasutada kvantitatiivset uuringut, mille meetodiks on ankeetküsitlus, kuna küsimused on kõigile ühesugused ning vastuseid on võimalik hallata standardiseeritud viisil (Lavrakas, 2008) ning see võib lisada usaldusväärsust (Neuman, 2014, lk 220). Kvantitatiivse uurimistöö põhiliseks tugevuseks on, et tulemusi saab üldistada, sest andmeid on kogutud suvaliselt, kvantitatiivne uurimine on hea suurema arvu inimeste uurimiseks (Õunapuu, 2014, lk 56) ja andmed saadakse diskreetsete nähtuste objektiivsel mõõtmisel (Giordano, Rossi, & Benedikter, 2013, lk 2).

Osaliselt kasutatakse käesolevas töös küsimustikus „Raske ja sügava puudega laste hooldamine kodus: probleemid ja teenuste vajalikkus ning kättesaadavus Pärnumaa näitel“ küsimusi (Krjukov, 2014). Kasutatakse veel ka osaliselt teist uuringut „Elu erilise lapsega - toimetulek ja vajadused“, kuna seal on selliseid küsimusi, mis sobivad antud teemaga kokku (Lahtvee, Parts, Pirm, Pöldvee, & Reiljan, 2018, lk 126–128).

Ankeetküsitlus viidi läbi Google Docsis internetikeskkonnas. Uuring viidi läbi 24. märts 2020–12. aprill 2020. Eelnevalt saavutati kokkulepped kolme valla esindajatega, et nad

edastaksid küsimustikud vallas elavatele erivajadustega laste vanematele. Andmeid koodeeritakse ja analüüsitakse Excelis. Seal vaadeldakse respondentide vastuseid ning esitatakse neid siin töös kas arvuliselt või protsentides respondentide hulgast.

Ankeetküsitluse kestvuse ajal jälgiti ka igapäevaselt küsitlusele vastamise aktiivsust. Algselt oli see aktiivsus väike, kuid mingi aja pärast laekus rohkem vastused, kuid lõpupoole oli aktiivsus jällegi väike. Selle tõttu saadeti ka Jõelähtme, Anija ja Saku valdadele täiendav meeldetuletus (saadetud meili teel 03.04.2020), peale mida muutus ankeetküsitlusele vastamine jällegi aktiivsemaks.

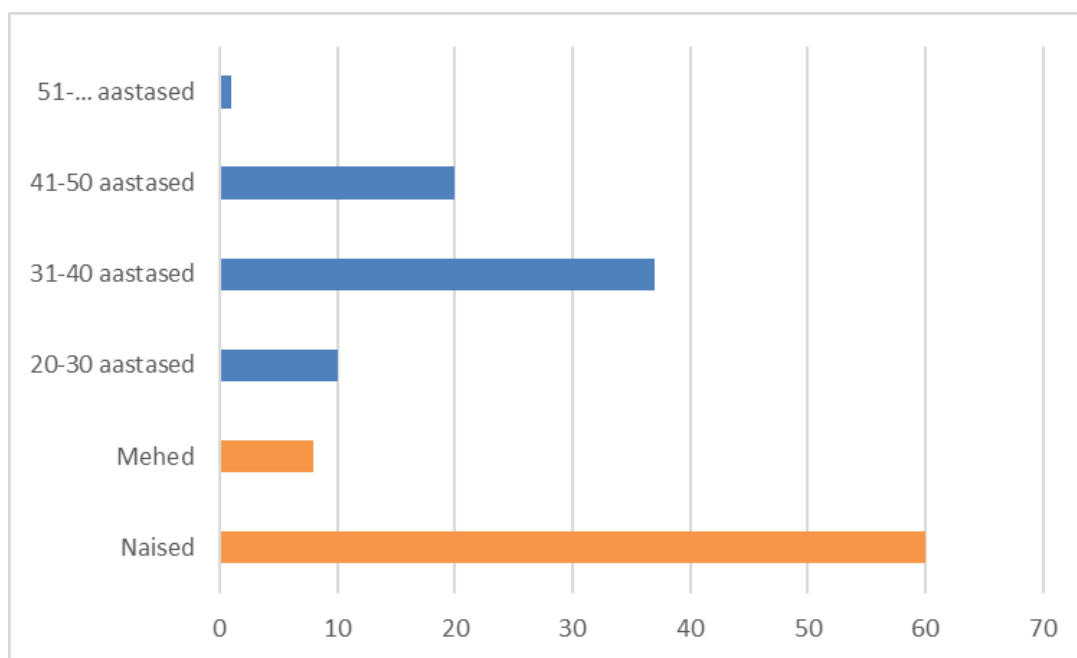
Valimi moodustamiseks kasutati ettekatsetatud valimi meetodit, sest uurimiseesmärk on välja selgitada konkreetse sihtrühma arvamus ehk siis erivajadustega laste vanemad. Kuna uuritavad valitakse ettekatsetult ja teatud kriteeriumite alusel, siis ei saa kasutada juhusliku valimi meetodit (Õunapuu, 2014, lk 143). Valimi moodustasid kolmes Harjumaal vallas (Jõelähtme, Saku, Anija) elavad perekonnad, kes kasvatavad erivajadusega last vanusevahemikus 0–18 eluaastat. Antud valdades on kokku selliseid peresid 120, igas vallas on neid umbes 40. . See arv saadi sotsiaaltöötajatelt, loodetakse tagasi saada 60 täidetud küsitlust. Autor pidas oluliseks seda uurida, et näha perede toimetulekut ja teenuste kättesaadavust.

Andmete analüüsimisel kasutatakse kõigepealt kirjeldavat statistikat uuringu tulemuste välja toomiseks ning seejärel tehakse järeldavat statistikat, et koostada parendusettepanekud kohalikele omavalitsustele. Ankeetküsitluse küsimused on enamasti koostatud valikvastustega, aga osad küsimused jäetakse ka avatuks, et lapsevanem saaks ise kommenteerida. Uurimisinstrumentiks oli autori koostatud ankeetküsitlus, mis koosnes 20 küsimusest (vt Lisa 1).

Käesoleva töö jaoks saadi lõpuks vastus 68 respondendilt, mis tähendab, et respondente oli 57% võimalike respondentide üldarvust. Kõik respondendid osalesid uuringus vabatahtlikult ja uurimus oli anonüümne. Kõige rohkem oli vastanuid Saku vallas, 41% vastanutest, järgnesid Jõelähtme vald 31% ning Anija vald 28%.

Ankeetküsitluse täitsid kõik respondendid lõpuni, poolikuid ega tühje ankeete ei laekunud. Selle tõttu on võimalik kasutada kõiki ankeete uuringu läbiviimiseks.

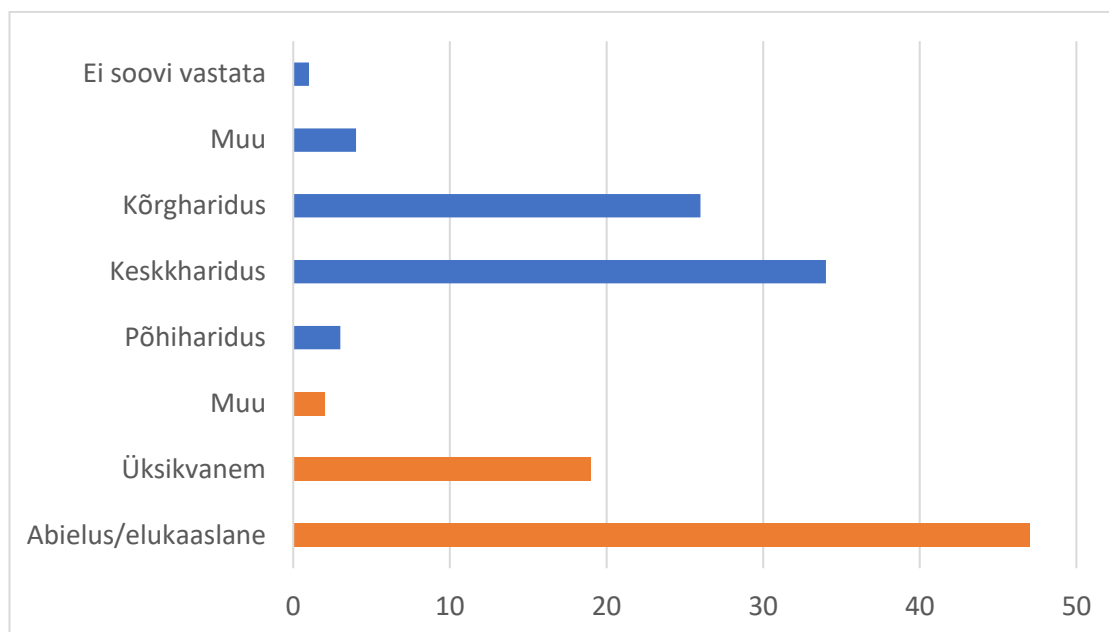
Respondentide hulgas paistis ka silma suur naiste osakaal (v.t Joonis 1), keda oli vastanute üldisest hulgast 88%. Vanuseliselt oli respondentide hulgas kõige rohkem 31–40-aastasi, keda oli üldisest vastajate hulgast 54%. Järgnesid 41–50- aastased, keda oli vastajatest 30% ning 20–30-aastased, keda oli 15% ja üks vastaja oli 51 aastane või vanem (1%).

Joonis 1. Respondentide jaotus soo ja vanuse järgi

Samuti selgus uuringus, et respondendid olid enamasti abielus või koos elukaaslasega ehk 69% vastanutest ning üksikvanemaid oli 28% ja täpsustamata perekonnaseisuga oli 3% vastanutest. Enimlevinud hariduseks vastajate hulgas oli keskharidus, mille omandanuks vastas enda olevat 50% respondentidest. Kõrgharidus oli omandatud 38%-l vastanutest, põhiharidus oli 5%, muu haridus moodustas respondentidest 6% ning sellele küsimusele vastata ei soovinud 1% respondentidest. (Joonis 2).

Kõige rohkem oli respondente vanuses 31-50 aastat ning neil oli omandatud vähemalt keskharidus ja osad neist olid ka juba kõrgharidusega. Samuti olid nad enamjaolt abielus või koos elukaaslasega.

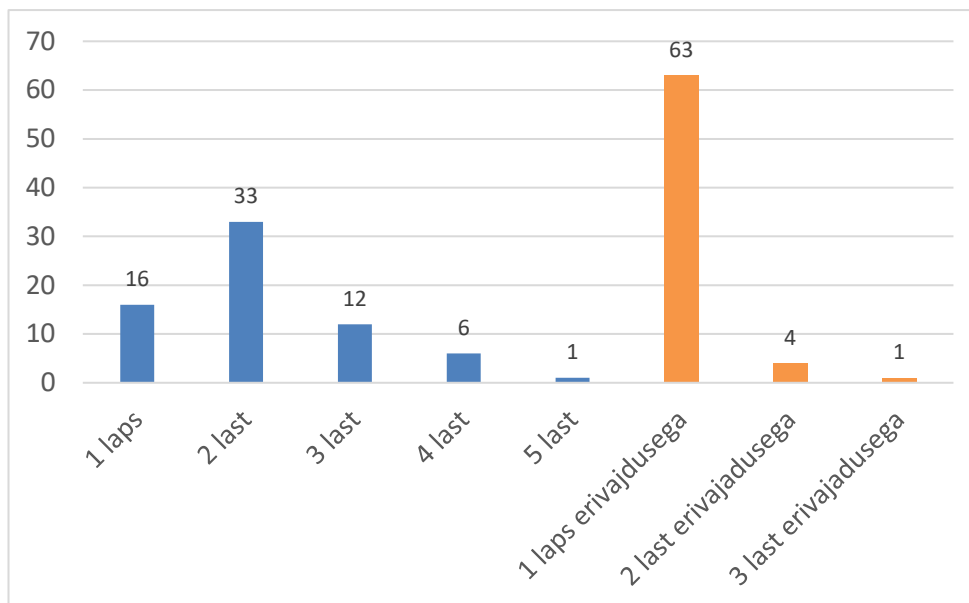

Joonis 2. Respondentide jaotus perekonnaseisu ja hariduse järgi

Ankeetküsitluses oli ka küsimus üldise laste arvu kohta peres ning sealt selgus, et kõige rohkem oli peres kaks last (Joonis 3), mis moodustas respondentide koguarvust 48%. Järgnesid ühte last kasvatavad pered 24%-ga, kolme last kasvatas 18% peresid, nelja last kasvatasid 9% peresid ning 5-e last 1%. Laste koguarv respondentidel oli 147. Kuna peaaegu pooltel respondentidest kasvas peres kaks last, siis keskmiseks laste arvuks pere kohta tuligi 2,16.

Kogu respondentide peredes kasvavate laste hulk oli 147, siis erivajadusega lapsi oli neist 74, mis moodustab natuke üle poolte laste koguhulgast ehk 50%. Suuremal osal respondentide peredest ehk 93%-l kasvab peres üks erivajadusega laps, kaks erivajadusega last kasvab 6%-l respondentide peredest ning 1%-l on peres kolm erivajadusega last. Kuna käesoleva uurimustöö küsitluse respondentide hulk on 68 ning erivajadusega laste arv 74, siis teeb see keskmiseks erivajadusega laste hulgaks respondendi kohta natuke üle ühe ehk 1,09.

Samuti uuriti ka respondentide käest erivajadusega laste vanust ning saadi nende käest vastused, mis näitavad, et kõige rohkem oli neid 10 aastaste laste hulgas, mis moodustas üldisest arvust 12%. Järgnesid 11 ja 14 aastased lapsed, mõlemad 10%-ga; 7 ja 5 aastaseid lapsi oli üldarvust 16%; 8 ja 15 aastasi 14%; 4, 6, 12 ja 13 aastaseid oli 22%; 3, 9, 16 ja 18 aasta vanuseid 16% üldarvust ning 17 aastaseid 1%.

Joonis 3. Laste arv peres ja erivajadusega laste arv peres

Käesoleva peatüki kokkuvõtteks saab kirjutada, et keskmine ankeetküsitlusele vastaja oli 31–40 aasta vanune keskharidusega naine, kes on abielus või kellel on elukaaslane. Tema peres kasvab keskmiselt kaks last, kellest vähemalt üks on erivajadusega ning lapse vanus on 10 aastat. Erivajadusega lapse puude raskusastme kohta küsimusi ei esitatud, kuna see ei puutu otseselt käesolevasse uuringusse.

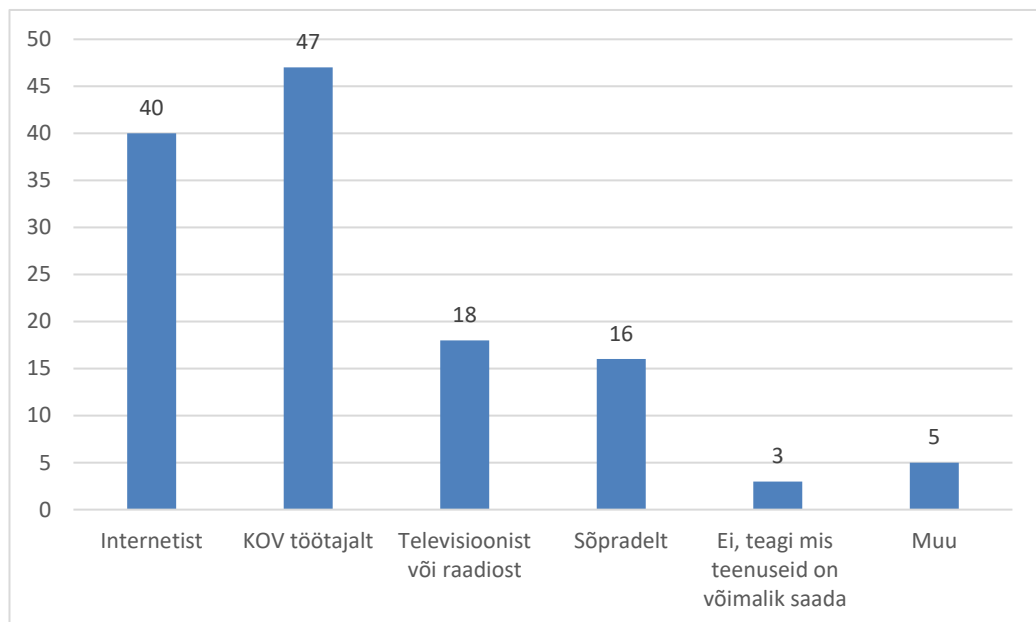
2.3. Uurimisandmete analüüs ja uuringu tulemused

Antud alapeatükis antakse ülevaade küsimustele vastanud lastevanemate rahulolu kolme Harjumaa valla peale ja neid analüüsitakse. Uuringus sooviti välja selgitada kuidas tulevad pered toime tulevad igapäeva elus ja saada teada, kuidas on pered rahul Eesti riigi poolt pakutavate toetuste ja teenuste kättesaadavusega.

Ankeetküsitlus (Lisa 1) koosneb 20-st erinevast küsimusest, kus esimesed kaheksa küsimust olid üldisemat laadi, näiteks respondendi sugu, vanus, erivajadustega laste arv peres, jms. küsimused 9–20 olid otseselt mõeldud selleks, et täita käesoleva töö eesmärki. Seal olid erinevad küsimused toetuste ja pakutavate teenuste kohta, kuhu mõne küsimuse juurde sai ka respondent kirjutada vabas vormis oma arvamuse antud küsimuse kohta.

Vabas vormis antud vastuseid on ka töös välja toodud anonüümsete tsitaatidena ning neid on ka analüüsitud ning arvesse võetud uurimustöö ülesannete ja eesmärgi täitmisel.

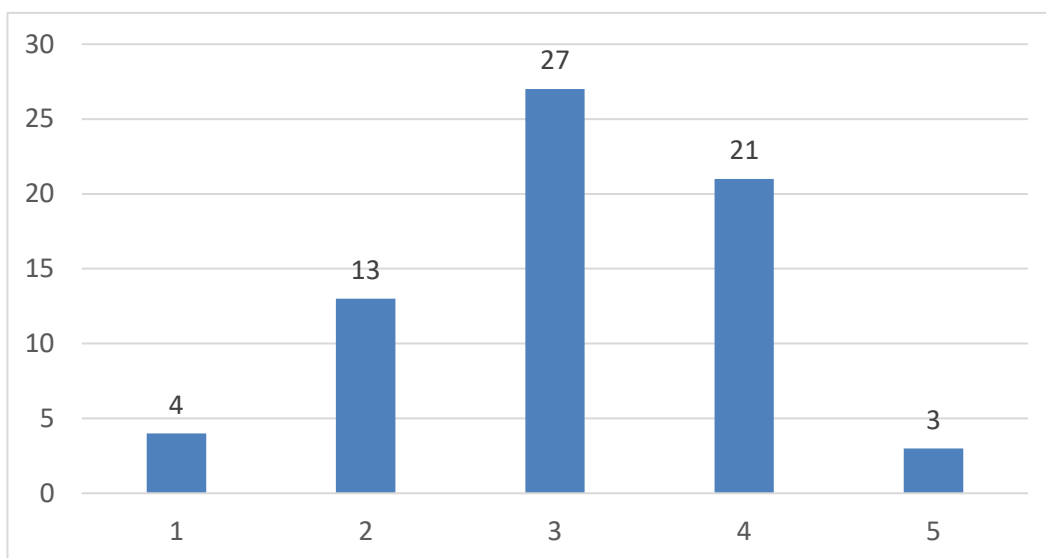
Põhiosa küsimustik algas küsimusest toetuste ja teenuste allikate kohta, et kust on respondendid selle kohta infot saanud. Respondendid said vastata mitte ainult ühe vastusevariandiga vaid mitme variandiga. Küsimuse vastuste analüüsist selgus, et kõige rohkem, 37%, on selle kohta informatsiooni saanud KOV töötajalt, siis ise otsides internetist, 31% ning edasi juba mujalt televisioonist, raadiost, sõpradelt ja mujalt. 2% vastasid ka siiski, et ei teagi, mis teenuseid/toetusi on võimalik saada (joonis 4). Viimastest selgub, et mõned vastajad ei olegi suutnud informatsiooni leida, mis ei ole hea, kuna informatsioon peaks jõudma kõigi abivajajateni.

Joonis 4. Respondentide vastused informatsiooni saamise toetuste/teenuste allikate kohta.

Kõige rohkem saadi informatsiooni siiski KOV töötajalt aga vastusevariandi muu all oli võimalik vastata ka vabatekstina. Siin oli ka mitmeid erinevaid vastusevariante, respondendid kirjutasid sinna näiteks: „Töötukassa kaudu“, „Töökoha kaudu“, „Koolist“, „Rehabilitatsioonikeskusest“. Sellest saab järeldada, et respondentidel on võimalik toetuste/teenuste kohta informatsiooni hankida, kuid siiski osad neist ei ole seda teinud või nad ei teagi, kust kohast informatsiooni saada.

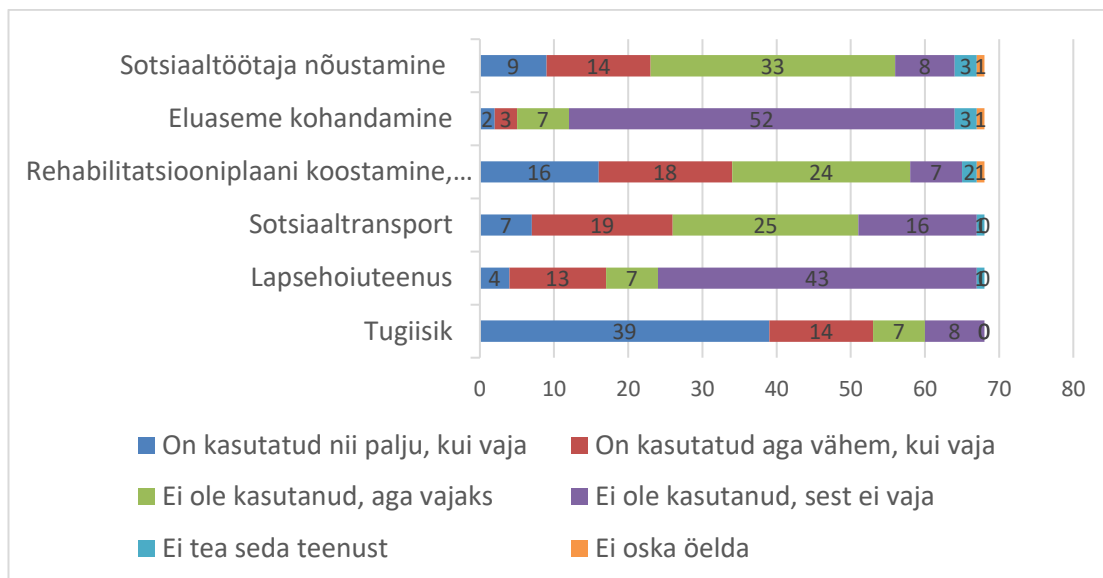
Järgnevalt oli küsimustikus küsimus info toetuste/teenuste kättesaadavuse kohta, kus respondentid said vastata skaalal 1–5, kus 1 tähendas seda, et info ei ole üldse kättesaadav ning 5 tähendas seda, et info on täiesti kättesaadav. Ainult 4% respondentidest leidis, et info on täiesti kättesaadav ning kõige rohkem, 40%, respondentidest leidis, et info on kättesaadav (Joonis 5, tulp 3).

Joonis 5. Info kättesaadavus erinevatest allikatest, 1 – ei ole üldse kättesaadav, 5 – on täiesti kättesaadav

40% respondentidest leidis, et info on enam-vähem kättesaadav ning jällegi 19% respondentidest leidis, et infot on väga raske kätte saada (Joonis 5, tulp 2). Siit saab järeldada, et info kättesaamisega võib siiski esineda probleeme, ent info on üldiselt olemas, kuid seda peab siiski otsima ja teadma, kust seda teha. Muidugi oleneb see ka sellest, millised infokanalid on inimestel kasutada, mõnedel võib ka puududa internet ning see võib pärsida info hankimist.

Küsimustikus oli ka lapse puudest tingitud küsimus pakutavate sotsiaalteenuste kasutamise või mittekasutamise kohta (Joonis 6) ning sealt selgus, et kõige rohkem ei vajatud eluaseme kohandamist, kuna seda ei olnud vaja 76% respondentide arvates. 63% respondentidest ei vajanud ka nende arvates lapsehoiuteenust, samas 25% respondentidest kasutas seda niipalju kui võimalik või vähesel määral. Küsimustikust selgub aga tugiisiku tähtsus, kuna seda on kasutanud niipalju kui võimalik 57% respondentidest.

Joonis 6. Sotsiaalteenuste kasutamine, vastajate arv

Sotsiaaltöötaja nõustamist ei ole kasutanud 49% respondentidest, kuigi nad seda vajaksid ning 21% on seda kasutanud, kuigi vähem, kui vajaksid. See tõstab esile sotsiaaltöötaja nõustamise tähtsuse, mida oleks ilmselt rohkem vaja. Sotsiaaltransport on samuti respondentide arvates oluline, kuna seda on kasutanud 38% respondentidest. Rehabilitatsiooniplaani on kasutanud samuti suur hulk respondentidest, 50%, ning 35% ei ole seda kasutanud, kuigi vajaks. Sellest küsimusest on näha, et pakutavad sotsiaalteenused on olulised ning nendest on ka puudus. Samas eluaseme kohandamine sõltub ilmselt lapse erivajadusest ning seda pole kõigile vaja, siin tuleks läheneda probleemile individuaalselt.

Järgnevalt uuriti küsimustikus konkreetselt, milliseid toetusi/teenuseid on saanud kohalikult omavalitsuselt. See küsimus jäeti lahtiseks, see tähendab, vastajad said ise kirjutada vabatekstina, millist abi nad on saanud. Üldiselt, 81% respondentidest on saanud kohalikult omavalitsuselt mingisugust teenust ehk abi, välja võib tuua mõned sellekohased respondentide vastused, näiteks:

- Lapsehoiuteenuse näol
- Inva transport
- Lapsel on olemas oma tugiisik lasteaias
- Tugiisik
- Kooli viimise transport

Mõned respondendid on märkinud ka erinevaid huviringe, näiteks „Saviteraapia“. Sellegipoolest on 9% respondentidest vastanud, et nad ei ole saanud mingisugustki tuge kohalikult omavalitsuselt, märkides põhjuseks näiteks „Ei saa KOV teenuseid ega toetusi, kuna need on sissetuleku põhised“. 10% respondentidest on siiani ise hakkama saanud, mida võib välja lugeda nende vastustest, näiteks „Pole vajanud otsest abi“. Vastustest saab välja lugeda, et kohalikud omavalitsused pakuvad erivajadustega laste peredele erinevaid teenuseid/toetusi, kuid need ei jõua siiski kõigini, kes seda vajavad.

Kui eelnev küsimus käsitles kohalike omavalitsuste poolt pakutavaid teenuseid/toetusi, siis järgneva küsimusega loodeti saada vastused sellele, et mis pered ise ootavad või vajavad kohalikelt omavalitsustelt, kui peres kasvab erivajadustega laps. Siin oli samuti vaba vastusega küsimus, see tähendab, et respondent sai ise kirjutada, millist tuge ta kohalikult omavalitsuselt ootaks või sooviks. Enamus respondente tõi välja vajaduse rohkema toe ja nõustamise järele. Samas toodi välja ka vajadus rohkema paindlikkuse ning suhtumise järele. Siin on võimalik välja tuua ka respondentide enda vastused küsimusele: „Hoiuteenus, tugiisik“, „Rohkem rahalisitoetusi“.

Ei oska ega näe praegu vajadust midagi oodata. Samas soovisime eelmisel aastal lapsele soodustingimustel jalgratta osta aga riik arvas, et 6 aastase lapse jaoks ei ole vaja sellist ratast, kasvab välja jne. Kui lapse arengut ei ole vaja igakülgsest toetada, et täiskasvanuna ehk elus paremini hakkama saaks, siis mis ma oskan öelda. Kuu peale käigu riik!

Osade respondentide vastustest oli ka näha, et soovitakse rohkem ka rahalist tuge, praegune süsteem nende arvates ilmselt seda ei võimalda.

Erivajadusega lapsel on ka tulenevalt tema puudest vaja mingit abivahendit, et paremini toime tulla. Selle tõttu oli küsimustikus ka küsimus abivahendite kohta, milliseid abivahendeid kasutatakse. Üle 80% respondentidest vastas sellele küsimusele, et kasutatakse peamiste abivahenditena prille, ortopeedilisi jalanõusid ning jalatsi sees olevaid taldu. Tegemist oli samuti avatud küsimusega, kus respondendid said ise küsimusele vastata. Siin saab välja tuua ka mõned vastused, näiteks: „Tallad, prillid, kuulmisaparaat“, „Jalanõud erilised“, „Müra summutavad kõrvaklapid kooli poolt aga need ka ei olnud päris

õiged.“. Vastustest on võimalik välja lugeda, et abivahendid on vajalikud ning neid kasutatakse erivajadusega laste poolt ka tihedalt.

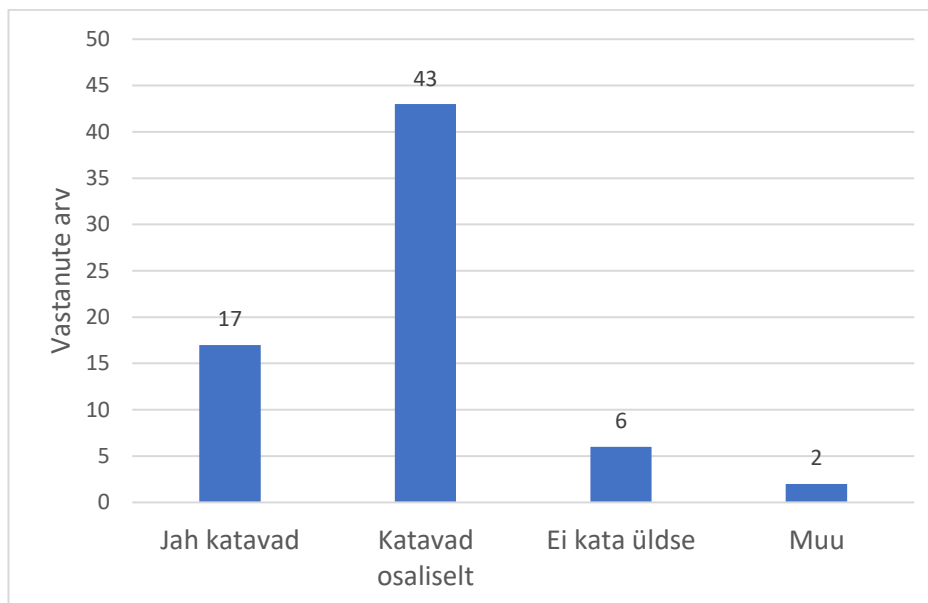
Eelnevast küsimusest selgus, et abivahendeid kasutatakse palju ning tulenevalt eelnevast oli järgnevas küsimuseks rahulolu lapse abivahendite kättesaadavuse kohta. Siin oli samuti avatud küsimus, kus respondendid said ise kirjutada oma vastuse. Sellele küsimusele vastas 37 respondenti, ning 32% nendest ei olnud üldse rahul või kirjutasid selle kohta, et on raskusi abivahendite kättesaadavusega. Ülejäänud olid enamvähem rahul või pigem rahul ning märkisid, et ise peab teadma, kust otsida. Siin saab samuti välja tuua osade respondentide vastused, näiteks: „Keeruline oli neid leida“, „Rahul“, „Ei vaja abivahendeid.“.

Järgnevalt oli respondentidel endil võimalus kirjutada samuti avatud vastusega küsimusele erinevate teenuste kohta, mida nad ise vajaksid või millistest teenustest nad ise puudust tunnevad. Vastuseid analüüsid tuli välja, et rohkem soovitakse nõustamist ja tuge nii riigi kui ka kohalike omavalitsuste poolt. Vastuseid küsimusele oli erinevaid, kuid siin saab jällegi välja tuua ühe neist: „Mingeid tegevusi sh teraapiat“. Kirjutati ka pikemaid vastuseid, näiteks:

Info on väga killustunud, tegelikult peaks olema sellisel perel üks usaldusisik / nõustaja, kes läbi aastate suhtleks perekonnaga ja annaks nõue mida ja kust tuleks küsida või millist teenust nõuda ja mida selleks tegema peab. Kõik see on tulnud siiani juhuslikult ja killukeste kaupa ning ise katsetamise teel.

Vastuseid lugedes ilmnes, et respondendid pole rahul osade teenustega, mida pakutakse, sooviti ka rohkem paindlikkust erinevate teenuste osas.

Uurimistöös oli küsimus ka sotsiaaltoetuste kohta (Joonis 7), uuriti respondentide käest, et kas toetused katavad erivajadustega lapsele tehtavad kulutused või mitte. Siin oli ka respondentidel võimalus kommenteerida oma vastust küsimusele, mida oli võimalik teha vastuse „muu“ all.

Joonis 7. Sotsiaaltoetuste katvus erivajadustega lastele tehtavatele kulutustele

Selle küsimuse puhul jaotusid vastused järgnevalt: 25% respondentidest vastas, et sotsiaaltoetused katavad täielikult erivajadusega lapsele tehtavad kulutused, 63% jällegi leidis, et katavad osaliselt ning ei kata üldse arvas 9% respondentidest. Vastuse muu all tõi üks respondent välja, et „Puude toetusest piisab tegevteraaapia jaoks. Kodused õppevahendid, logopeed jne tuleb maksta omast taskust“. Sellest vastusest on näha, et sotsiaaltoetused ei ole siiski täielikult piisavad ning siin on vaja kohalikel omavalitsustel ja riigil mõelda, mida teha, et toetused oleksid piisavad.

Erivajadusega lapsel peab olema keegi kõrval, kes teda hooldab ning ka hooldaja peab olema võimeline seda tööd tegema. Selle tõttu oli küsimustikus ka järgnev küsimus hooldaja enda tervise kohta, kuidas hooldaja ise hindab oma tervist, kas see on kannatada saanud erivajadusega lapse hooldamise tõttu. Siin oli samuti avatud vastusega küsimus, kus respondendid said ise kirjutada, mis nad oma tervise kohta arvavad. Respondentide vastustest selgus, et mitmed neist tunnevad seljavalusid, samuti on kannatada saanud vaimne tervis ning märgitud on ära ka unehäired. Iseloomustamiseks vastuseid toon välja ka mõned vastused: „Seljavalud“, „Minu tervis on kannatada saanud väga palju nii vaimset kui füüsiliselt.“, „Ei ole saanud kannatada“, Siiski oli ka selliseid vastuseid, kus respondendid ei tundnud, et nende tervis oleks erivajadusega lapse hooldamise tõttu kuidagi halvemaks läinud või kannatada saanud.

Eelmisest küsimusest tulenes ka järgnev küsimus hooldaja enda vaba aja kohta, kui palju hooldajal endal isiklikuks tarbeks aega jääb. Siin said respondendid samuti ise kirjutada, kui palju vaba aega neile jääb. Enamus respondente leidis, et mõne tunni päevas ikka leiab, mõni jällegi vastas, et vaba aeg on siis, kui laps on näiteks koolis või lasteaias. Vastuseid oli erinevaid, näiteks: „Nii palju kui võimalik, kui keegi teine temaga tegeleb“, „Keskmiselt 4 tundi“, „Null tundi“. Osad respondendid kirjutasid ka siiski, et aega enda jaoks ei jää üldse või on seda väga vähe.

Viimane osa ankeetküsitlusest ei olnud otseselt küsimus, respondendid said kirjutada ise oma ettepanekuid, kuidas teenuseid/toetusi paremaks teha, mida muuta, jne. ka siin vastasid mitmed, et soovitakse rohkem tuge kohalike omavalitsuste poolt. „Et riik võiks rohkem toetada puudega lapse vanemaid ja omavalitsused neile rohkem abisi pakkuda...“, „Kõige olulisem on luua erivajadustega laste rühmasid lasteaedadesse.... Lasteaedadesse on vaja logopeede ja eripedakooge ja tugiisikuid. Lisaks võiks lasteaedades olla rahunemistubasid, kus laps saaks rahuneda. Lasteaia õpetajaid tuleks rohkem harida erivajaduste koha pealt...“, „Kõige suurem tugi oleks kui inimesed ei vaataks minu last kui tonti. Veidi ulakam, veidi aktiivsem... kõik veidi rohkem tüüp. Võiks olla keegi haldur kas vallas või sots.ametis kes aegajalt tunneks ise ka huvi kuidas läheb jne“. Mõni respondent oli ka rahul toetuste/teenuste süsteemiga ning ei lisanud ettepanekutena midagi.

Sellela ankeetküsitlus lõppes ning järgnevas peatükis tehakse küsitluse kohta järeldused ning uuritakse, kuidas vastused on seotud käesoleva töö teooria osaga.

2.4. Järeldused ja ettepanekud

Respondentide vastustest selgus, et infoallikad on olemas ja saadaval, et hankida informatsiooni erinevate toetuste ja teenuste kohta, et erivajadusega last hooldada. Siiski esines ka sellega probleeme, kuna mõned respondendid leidsid, et sellega on raskusi ja info pole kättesaadav. Küsitlusest selgus, et info kättesaadavus võiks olla parem ning paremini arusaadav, kuna teinekord oli probleeme just teenuste/toetuste taotlemisega, just see oli respondentide arvates raske, et kuidas see toimub. Ka Krjukov (2014, lk 42) on leidnud, et hooldajad ei ole pakutavatest teenustest/toetustest teadlikud.

Sotsiaalteenuseid kasutavad respondendid aktiivselt, kasutatakse erinevaid pakutavaid teenuseid, mida riik ja kohalikud omavalitsused võimaldavad tulenevalt Puuetega inimeste sotsiaaltoetuse seadusest (PISTS, 1999). Mida vähem kasutati, oli kodu kohandamine, mida ei pidanud vajalikuks enamuse vastanud respondentidest. Samas oleks respondentide arvates vaja rohkem nõustamist, kuna see on nende arvates väga tähtis erivajadusega lapse hooldamisel.

Puudujäägid on tekkinud osade respondentide arvates toetuste/teenuste osas, mis puudub just kohalikke omavalitsusi. Peaaegu 20% respondentidest leidis, et need on puudulikud või raskesti kättesaadavad ning osad neist on selle tõttu püüdnud ise hakkama saada. Sotsiaalhoolekande seaduses on märgitud, et kohaliku omavalitsuse ülesandeks on kehtestada sotsiaalhoolekandelise abi andmise kord ning selle kirjeldus, et kõik oleks arusaadav. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015, § 14)

Pered, kus kasvab erivajadusega laps, ootavad samas rohkem tuge ja nõustamist kohalike omavalitsuselt, see selgub ka küsitlusest. Oodatakse ka rohkem rahalist toetust. Eesti Vabariigi seaduses on juba kirjutatud (Eesti vabariigi põhiseaduses, 1992, § 28), et riik peab hoolitsema puudega inimeste eest. Suur osa respondentidest leidis siiski, et kohalike omavalitsuste ning riigi poolt pakutavad toetused/teenused toimivad, kuid abi võiks olla sellegipoolest suurem.

Pakutavate teenuste hulka kuuluvad ka abivahendid, mida respondendid kasutavad samuti tihedalt, et oma erivajadusega lapse elukvaliteeti parandada. Sellegipoolest leidis osa respondente (32%), et abivahendite saamise protsess on vaeva- ja aeganõudev, see tähendab respondentide sõnul keeruline ning raskelt arusaadav. Käesolevas töös ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraportis puudega inimeste eluolust Eestis on samuti leitud, et teenused ei vasta tegelikele vajadusele ning see sõltub ka inimeste elukohast. (Puuetega inimeste eluolu Eestis, 2018)

Respondendid leidsid samuti, et sotsiaaltoetused ei kata täielikult kulutusi, mis tehakse erivajadusega lapse kasvatamisel, üle 70% respondentidest arvas, et kulutused on suuremad, kui vaja oleks. Ka Krjukovi (Krjukov, 2014, lk 42) poolt on märgitud, et puudega laps ja pere ei tohiks jääda vajaliku abita.

Tähtis on ka hooldajate endi tervis ning vaba aja olemasolu, kuna erivajadusega lapse kasvatamine nõuab suurt hoolt. Enamus respondente leidis, et nende tervis on saanud kannatada erivajadusega lapse hooldamise tõttu, sama on leitud ka käesolevas töös (Habibi, Zamani, Abedini, & Jamshidnejad, 2015, lk 246–247). Enda vaba aja kohta leidsid respondentid, et keskmiselt mõne tunni päevas ikka leiab, kuid seda teinekord ainult siis, kui laps on koolis või lasteaias.

Lõpuks oli respondentidel endil võimalik kirjutada ettepanekuid või kommentaare pakutavate teenuste/toetuste kohta ning siin eristusid mõningad arvamused, kuidas oleks võimalik süsteemi parendada. Toodi välja näiteks miinimumpalk, mida võiks maksta, kui hooldaja ei saa tööl käia, kuna ta peab hoolitsema erivajadusega lapse eest. Samuti sooviti rohkem riigi ja kohalike omavalitsuste poolset tuge.

Tulenevalt ülalkirjutatust on võimalik teha mõned ettepanekud, et parendada kohalike omavalitsuste ja riigi poolset toetuste/teenuste süsteemi ning muuta seda lihtsamaks:

1. Abivahendite saamise protsess on vaeva- ja aeganõudev – tuleks muuta lihtsamaks ja kiiremaks. Näiteks kui on vaja ja juba määratud eri prillid või jalanõud, siis oleks nende uuendamiseks vajalik ainult poodi, kust need algselt saadi, kohale minna ja uued tellida/saada. See tähendab, et on ette nähtud mingi kuine või ka kvartaalne rahasumma, mille eest on võimalik uusi asju soetada, vastavalt müüdugi arstide poolt väljakirjutatule.
2. Informatsioon pakutavate toetuste/teenuste kohta arusaadavamaks ning täpsemaks, näiteks kuidas teenuseid/toetusi on võimalik taotleda
3. Rahalise toetuse suurendamine, kuna tehtavad kulutused on suuremad, kui toetused

Ülalkirjutatust selgus, et erivajadusega laste eest hoolitsemine on suur töö ning riik ja kohalikud omavalitsused peaksid sellesse veelgi rohkem panustama. On olemas juba mitmed vajalikud toetused/teenused, kuid neid tuleks teha veelgi kättesaadavamaks ning paindlikumaks vastavalt erivajadusega lapse vajadustele.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö teemaks oli erivajadusega last hooldavate perede toimetulek, seda kolme harjumaa valla näitel, et saada teada, kas pakutavad teenused/toetused on piisavad, et erivajadusega last kasvatavad pered saavad hakkama igapäevaeluga. Töö teooria osas tuli alustuseks selgitada, mis on üldse puue ehk erivajadus. See tähendab seda, et kui palju laps tuleb iseseisvalt toime ning kui palju vajab ta kõrvalist abi oma igapäeva toimetustes. Selleks on määratud erinevad puude raskusastmed, kus on sätestatud, kui palju laps võib abi vajada.

Selleks, et erivajadusega laps saaks hakkama sotsialiseerumisega ning iseendaga on riigis ette nähtud erinevad toetused/teenused, mis peaksid seda parendama. Näiteks võib tuua erinevad abivahendid, et laps saaks elus paremini ja kvaliteetsemalt hakkama. Muidugi ei ole see toetus ainukene, mida riigi ja ka kohaliku omavalitsuse poolt pakutakse. Toetuste/teenuste võimalused on palju mitmekesisemad, et aidata erivajadusega lapsel elus hakkama saada. Siiski on nende toetuste/teenuste erivajadusega lapseni jõudmisel probleeme, kus näiteks nende taotlemisel võib esineda takistusi. Need võivad esineda juba toetuse/teenuse taotlemisel, kuna see on muudetud liiga keerukaks ja näiteks mõned erivajadusega lapse hooldajad ei ole võimelised seda taotlema. Samuti ei tea nad, kuidas seda teha ning et sellist toetust/teenust on üldse võimalik saada. Samuti uuritakse, milliseid toetusi/teenuseid tarbitakse ning vajatakse.

Selle uurimisega tegelebki käesolev uurimustöö, mille eesmärgiks on saada teada, kas erivajadusega laste vanematel esineb raskusi lastele suunatud toetuste/teenuste kättesaamisel või mitte. Viimase teada saamiseks esitati töös ka uurimusküsimused, milledele vastamiseks viidi läbi ankeetküsitlus.

Töös kasutati kvantitatiivset uurimismeetodit, andmeid koguti ankeetküsitluse kaudu ning andmeid analüüsiti Excelis. Eesmärgi täitmiseks viidi läbi küsitlus interneti teel, vastasid kolme Harjumaa valla erivajadusega last kasvatavate perede lapsevanemad.

Suurimaks murekohaks tuli uuringust välja, et erivajadusega laste lapsevanemad ootaksid rohkem riigi ja kohaliku omavalitsuse poolt mõistvat suhtumist ja toetust. Uuringu tulemusena selgus veel, et lapse hooldaja tervis on saanud ka kannatada, millele võiks rohkem tähelepanu pöörata, leiti ka veel seda et sotsiaaltoetused ei ole kättesaadavad ja ei kata kulutusi ära, mida tuleb teha erivajadusega lapsele. Sellegipoolest leidis osa respondente (32%), et abivahendite saamise protsess on vaeva- ja aeganõudev, see tähendab respondentide sõnul keeruline ning raskelt arusaadav.

Autor arvab, et töö eesmärk sai saavutatud. Saadi ülevaade erivajadusega laste vanemate toimetulekust ja toetustest/teenustest mida vajatakse. Ankeetküsitluse vastused andsid selleks piisava ülevaate. Respondendid andsid mitmeid huvitavaid ja vajalikke mõtteid, kuidas parendada praegu pakutavate toetuste/teenuste kvaliteeti.

Uurimuse järelalusena tuleb samuti välja, et töös käsitletud teemat tuleb veel edasi uurida, kuna hetkel riigi ja kohalike omavalitsuste poolt pakutavad teenused/toetused ei kata täiel määral ära erivajadusega last kasvatavate vanemate/hooldajate vajadusi, et erivajadusega laps tunneks ennast täisväärtusliku ühiskonna liikmena ning ka hooldaja/lapsevanem oleks kindlustatud, et tema panus erivajadusega lapse kasvatamisse oleks väärtustatud.

VIIDATUD ALLIKAD

- Anija Vallavalitsus. (s.a.a). Sotsiaalteenused. Lapsehoiuteenus. Loetud aadressil <https://anija.kovtp.ee/sotsiaalteenused>
- Anija Vallavalitsus. (s.a.b). Sotsiaalteenused. Transporditeenus. Loetud aadressil <https://anija.kovtp.ee/documents/48926/77531/Transporditeenus.pdf/aeb27697-c798-464e-b213-4b5f0a5ca2b3?version=1.0>
- Anija Vallavalitsus. (s.a.c). Teenused raske ja sügava puudega lastele. Sotsiaalteenused. Loetud aadressil <https://anija.kovtp.ee/documents/48926/77531/Teenused+puudega+lastele.pdf/1d920473-f37c-4d0a-a9d6-db38ed841d3f?version=1.0>
- Bartram, P. (2007). *Understanding your young child with special needs*. London: Jessica KingsPublishers.
- Crouch, R. C. (1979). Social Work Defined. *Social Work*, 24(1), 46–48.
- Crain, W. (2014). *Theories of Development. Concepts and Applications* (6th ed.). Essex: Pearson Education Limited.
- Currie, J., & Kahn, R. (2012). Children With Disabilities. *The Future of Children*, 22(1), 3–11.
- Davis, L. J. (2017). Introduction: Disability, normality, and power. In L. J. Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* (5th ed., pp. 1–16). New York: Routledge.
- Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). *Riigi Teataja I*, 26, 349; *Riigi Teataja I*, 15.05.2015, 2. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>
- Eesti Puuetega Inimeste Koda. (2018). *Puuetega inimeste eluolu Eestis. ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraport*. A. Habicht & H. Kask (toim) Loetud aadressil https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2018/03/EPIK_variraport_webi.pdf
- Erivajadus. (2018). *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS*. Loetud aadressil <https://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=erivajadus&F=M>
- Fawcett, B. (2016). *Children and disability: Constructions, implications and change*. *International Social Work*, 59(2), 224–234. doi: 10.1177/0020872813515011

- Giordano, J., Rossi, P. J., & Benedikter, R. (2013). Addressing the Quantitative and Qualitative: A View to Complementarity – From the Synaptic to the Social. *Open Journal of Philosophy*, 3(4A), 1–5. <http://dx.doi.org/10.4236/ojpp.2013.34A001>
- Goudie, A., Havercamp, S., Jamieson, B., & Sahr, T. (2013). Assessing Functional Impairment in Siblings Living With Children With Disability. *Pediatrics*, 132(2), e476–e483; <https://doi.org/10.1542/peds.2013-0644>
- Habibi, M., Zamani, N., Abedini, S., & Jamshidnejad, N. (2015). Effectiveness of problem-solving training, exposure therapy, and the combined method on depression, anxiety, and stress in mothers of children with special needs. *International Journal of Educational and Psychological Researches*, 1(4), 246–252. doi: 10.4103/2395-2296.163931
- Habicht, A., & Kask, H. (2016). *Teekond erilise lapse kõrval*. Loetud aadressil <https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2017/01/Teekond-erilise-lapse-korval.pdf>
- Hanga, K. (2012a). Puue ja püsiv töövõime kaotus. K. Hanga & H. Voog (toim), *Heade praktikate kogumik* (lk 10–15). Loetud aadressil https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2012/03/Heade_praktikate_kogumikEPIK2012.pdf
- Hanga, K. (2012b). Riiklikud sotsiaaltoetused puudega inimestele. K. Hanga & H. Voog (toim), *Heade praktikate kogumik* (lk 16–21). Loetud aadressil https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2012/03/Heade_praktikate_kogumikEPIK2012.pdf
- Haukanõmm, M. (2012). Riiklikud sotsiaalteenused puudega inimesele. K. Hanga & H. Voog (toim), *Heade praktikate kogumik* (lk 27–32). Tallinn: Eesti Puuetega Inimeste Koda.
- Haukanõmm, M. (2011). Puude raskusastme taotlemine. K. Hanga (koost), *Teatmik puudega laste peredele: Meie lapsed* (lk 68–70). Loetud aadressil <http://www.ek-lvl.ee/wp-content/uploads/2012/11/Teatmik-puudega-laste-peredele-MEIE-LAPSED.pdf>
- Hunt, R. (2014). *Riiklike ja Kohaliku omavalitsuse sotsiaalteenuste vajadus ja kättesaadavus lastega peredele Käru vallas*. (Lõputöö). Loetud aadressil http://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/44031/hunt_riina.pdf

- Häidkind, P., & Kuusik, Ü. (s.a.) *Koolieelse lasteasutuse riikliku õppekava üldosa 19. peatükk (täiendatud variant)*. Loetud aadressil https://www.curriculum.ut.ee/sites/default/files/sh/alusharidus_hev.pdf
- Illum, N. O., & Gradel, K. O. (2015). Assessing Children With Disabilities Using WHO International Classification of Functioning, Disability and Health Child and Youth Version Activities and Participation D Codes. *Child Neurology Open*, October-December, 1–9. doi: 10.1177/2329048X15613529
- Jõelähtme vald. (2018). *Toetavad teenused raske ja sügava puudega lastele*. Loetud aadressil <https://joelahtme.kovtp.ee/toetavad-teenused-raske-ja-sugava-puudega-lastele>
- Kallaste, E., Lang, A., Sõmer, M., Sandre, S.-L., Anspal, S., & Vainu, V. (2017). *Puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuring*. Loetud aadressil https://centar.ee/wp-content/uploads/2018/05/Puuetega_lastega_perede_toimetuleku_uuringu_raport.pdf
- Kangro, T. (2012, 20. märts). Tiina Kangro: mida siis omastehooldajad vajavad? *Postimees*. Loetud aadressil <https://arvamus.postimees.ee/780540/tiina-kangro-mida-siis-omastehooldajad-vajavad>
- Kikas, E. (2008). *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Koolieelse lasteasutuse seadus. (1999). *Riigi Teataja I*, 18.02.1999, 1; *Riigi Teataja I*, 22.10.2018, 6. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/114032011006?leiaKehtiv>
- Kreitzberg, M. (2018). *Puudega laste arvu iseloomustavad statistilised näitajad viimase kümne aasta kohta*. Loetud aadressil https://www.tai.ee/images/2018_Puuetega_laste_arv_uudiskirja.pdf
- Krjukov, M. (2014). *Raske ja sügava puudega laste hooldamine kodus: probleemid ja teenuste vajalikkus ning kättesaadavus Pärnumaa näitel*. (Lõputöö) TÜ Pärnu kolledž, Pärnu.
- Kruuse, K. (2018). *Elanikkonna sotsiaalse kaitse kulud Tartu maakonna valdades aastatel 2011-2016*. Loetud aadressil http://dspace.emu.ee/xmlui/bitstream/handle/10492/3972/Kadi_Kruuse_MA2018.pdf;jsessionid=32D92566154945234E32FF7D3B0DED57?sequence=1

- Kumar, P., (2012). *Inclusion: The Philosophy for Mainstreaming of Children with Special Needs*. Retrieved from https://www.academia.edu/5679218/Inclusion_The_Philosophy_for_Mainstreaming_of_Children_with_Special_Needs
- Lastekaitseadus. (2014). *Riigi Teataja I*, 06.12.2014, 1; *Riigi Teataja I*, 12.12.2018, 49. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/112122018049>
- Lahtvee, L., Parts, K., Pirn, A., Pöldvee, K., & Reiljan, I. (2018). *Elu erilise lapsega – toimetulek ja vajadused*. Loetud aadressil https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2018/09/Elu_erilise_lapsega_toimetulek_ja_vajadused_uuringu_kokkuvote.pdf
- Lavrakas, P. J. (2008). Questionnaire, In *Encyclopedia of Survey Research Methods*. <https://dx.doi.org/10.4135/9781412963947.n424>
- Leonardi, M., Bickenbach, J., Ustun, T. B., Kostanjsek, N., & Chatterji, S. (2006). The definition of disability: what is in a name? *Lancet*, 368(9543), 1219–1221. doi:10.1016/S0140-6736(06)69498-1
- Macintyre, C. (2010). *Play for Children with Special Needs: Supporting Children with Learning Differences, 3–9* -(2nd ed.). Oxon: Routledge.
- Murumets, M. (2017). **Puude tuvastamisest tööealistele inimestele**. Loetud aadressil [http://www.jarvakoda.ee/media/Dokumendid/Puudetuvastamisesttoeoealisteliniimestel-M.Murumets03.08.2017\(pdf\).pdf](http://www.jarvakoda.ee/media/Dokumendid/Puudetuvastamisesttoeoealisteliniimestel-M.Murumets03.08.2017(pdf).pdf)
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. (7th ed). Essex: Pearson Education Limited.
- Paavel, V. (2004). *Sotsiaaltöö ümbermõtestamine*. Tallinn: Avahoolduse Arenduskeskus.
- Parette, H. P., Meadan, H., Doubet, S., & Hess, J. (2010). Supporting Families of Young Children with Disabilities Using Technology. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 45(4), 552–565.
- Puude raskusastme tuvastamise tingimused ja kord ning puudega tööealise inimese toetuste tingimused. (2016). *Riigi Teataja I*, 01.03.2016, 11. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/101032016011>
- Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus. (1999). *Riigi Teataja I*, 16, 273; *Riigi Teataja I*, 21.04.2020, 25 Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/PISTS>
- Ray, J. A., Pewitt-Kinder, J., & George, S. (2009). Partnering with Families of Children with Special Needs. *Young Children*, 64(5), 16–22.

- Riisalo, S., Sihver, T., & Kreitzberg, M. (2018). *Erivajadusega inimeste poliitika põhimõtete ning teenuste ja toetuste kaasajastamise alusanalüüs*. Loetud aadressil https://www.elvl.ee/documents/21189341/22306955/07_analyys_fin.pdf/4cee966c-97fa-4f82-ae1f-8ec167348146
- Saku Vallavalitsus. (s.a.b). Sotsiaalteenused. Loetud aadressil <https://www.sakuvald.ee/sotsiaalteenused1>
- Saku Vallavalitsus. (s.a.c). Tugiisik. Loetud aadressil <https://www.sakuvald.ee/tugiisik>
- Saku Vallavalitsus. (2019). *Sotsiaaltoetuste määrade kehtestamine*. Loetud aadressil <https://www.sakuvald.ee/documents/379795/727036/680.pdf/2eb94e8c-1f6f-47cd-8167-92d25bed396d>
- Saku vallavalitsus. (s.a.a). Eluruumide kohandamine. Loetud aadressil <https://www.sakuvald.ee/eluruumi-tagamine>
- Somanathan, A., Sinnott, E., Thiebaud, A., Kuddo, A., Finkel, E., Mozhaeva, I., & Yang, J. (2017). *Reducing the burden of care in Estonia*. Retrieved from https://www.riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/hoolduskoormus/estonia_ltc_report_final.pdf
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2015). *Riigi Teataja I*, 30.12.205, 5; *Riigi Teataja I*, 21.04.2020, 37. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019155?leiaKehtiv>
- Sotsiaalkindlustusamet. (s.a.). *Tugiisikuteenus raske ja sügava puudega lapsele*. Loetud aadressil <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/sites/default/files/content-editors/Lastekaitse/tugiisikuteenus.pdf>
- Sotsiaalministeerium. (2009). *Puudega lastega perede toimetuleku ja vajaduste uuring 2009*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Puudega_laps/puudega_laste_perede_toimetulek_2009.pdf
- Sotsiaalministeerium. (s.a.). *Heaolu arengukava 2016-2013*. Loetud aadressil <https://www.sm.ee/et/heaolu-arengukava-2016-2023>
- Sotsiaalministeerium. (2014). *Isikliku abistaja teenus*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalhoolekanna/Muud_toetused_ja_teenused/sotsiaalministeerium_isikliku_abistaja_teenus.pdf

- Social work. (n.d). *Collins Cobuild Advanced English Dictionary*. Retrieved from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/social-work>
- Szilagyi, P, G. (2012). Health Insurance and Children with Disabilities. *The Future of Children*, 22(1), 123–148.
- Stabile, M., & Allin, S. (2012). The Economic Costs of Childhood Disability. *The Future of Children*, 22(1), 65–97.
- Tallinna Puuetega Inimeste Koda. (2012). *Abiks puudega lapse perele*. Loetud aadressil http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/infoteatmik_abiks_puudega_lapse_perele_2012.pdf
- Tehniliste abivahendite taotlemise ja soodustingimustel eraldamise tingimused ja kord. *Riigi Teataja 14.12.2000 nr 79; RTL 2000, 136, 2156* Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/84143>
- Tsuiman, K. (2012). *Kohaliku omavalitsuse ülesanded erivajadusega inimeste hoolekande korraldamisel*. K. Hanga & H. Voog (koost), *Heade praktikate kogumik* (lk 33–39). Loetud aadressil https://www.epikoda.ee/wp-content/uploads/2012/03/Heade_praktikate_kogumikEPIK2012.pdf
- Töölepingu seadus. (2009). *Riigi Teataja I, 5, 35; Riigi Teataja I, 19.03.2019, 94*. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019094>
- United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol*. Retrieved from <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Van Ewijk, H. (2016). Sotsiaaltöö teadmus. J. P. Wilken & H. van Ewijk, *Mõtisklusi sotsiaaltööst. Ajakirja Sotsiaaltoo artiklite kogumik* (lk 12–14). Loetud aadressil https://intra.tai.ee//images/prints/documents/147573713462_motisklusi_sotsiaaltoost.pdf
- World Health Organization. (2002). *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health: ICF*. Retrieved from <https://www.who.int/classifications/icf/icfbeginnersguide.pdf>
- World Health Organization. (2015). *Promoting rights and community living for children with psychosocial disabilities*. Retrieved from https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/184033/9789241565004_eng.pdf;jsessionid=4A30AAF2D0C011AA424FD791F0D1E985?sequence=1

World Health Organization & The World Bank (2011). *World report on disability*. Retrieved from https://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report.pdf

Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Loetud aadressil https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Lisa 1. Ankeetküsitlus Lapse hooldamine tulenevalt tema erivajadusest (Jõe- lähtme, Anija, Saku)

Kallis lapsevanem!

Olen Karoliina Hanga, Tartu Ülikool Pärnu kolledži “Sotsiaaltöö ja rehabilitatsiooni korralduse” eriala viimase kursuse tudeng ning kirjutan oma lõputööd teemal “Erivajadusega last hooldavate perede toimetulek kolme Harjumaa valla näitel”. Uuringu tulemusi kasutan oma lõputöös, et selgitada välja erivajadusega last kasvatavate vanemate probleemid kodus seoses lapse hooldamisega ning milline on vajalike teenuste kättesaadavus erivajadusega last kasvatavatel peredel. Uuringu tulemused tehakse teatavaks ka uuringus osalenutele ja uuringu tulemuste põhjal teen KOV-dele ettepanekud võimalusel teenuste parendamiseks.

Küsimustikule vastamine on anonüümne, olen väga tänulik, kui leiaksite aega umbes 10 minutit sellele vastamiseks. Teie arvamus on väga oluline, et saada ülevaadet lapse hooldamise kohta seoses tema erivajadusega. Vastuseid ootan 12. aprillini

Aitäh!

Minu kontakt: karoliinahanga806@gmail.com

Teie sugu

- Naine
- Mees

Teie vanus

- 20-30
- 31-40
- 41-50
- 51-..

Teie perekonnaseis

- Põhiharidus

- Keskharidus
- Kõrgharidus
- Muu
- Ei soovi vastata

Millises vallas Te elate?

- Anija
- Jõelähtme
- Saku

Mitu last kasvab Teie peres?

.....

Kui vana on Teie erivajadusega laps?

.....

Millistest allikatest Te olete saanud informatsiooni puudega lastele mõeldud toetuste ja teenuste kohta?

- KOV töötajatelt
- Sõpradelt
- Internetis
- Ei, teagi mis teenuseid on võimalik saada
- Televisioonist või raadiost
- Muu

Kuivõrd kättesaadav on Teie hinnangul info erivajadusega lastele suunatud toetuste, teenuste ja abi kohta? (1=ei ole üldse kättesaadav, 5=täiesti kättesaadav)

1 2 3 4 5

Kas olete lapse puude tõttu kasutanud järgnevaid sotsiaalteenuseid?

	On kasutatud nii palju, kui vaja	On kasutatud aga vähem, kui vaja	Ei ole kasutanud, aga vajaks	Ei ole kasutanud, sest ei vaja	Ei tea seda teenust	Ei oska öelda
Tugiisik						
Lapsehoiuteenus						
Sotsiaaltransport						
Rehabilitatsiooniplaani koostamine, täitmise juhendamine						
Eluaseme kohandamine						
Sotsiaaltöötaja nõustamine						

Millist abi erinevate teenuste ja toetuste näol on Teie perekond saanud lapsele igapäevasel hooldamisel kohalikult omavalitsuselt?

.....

Millist abi ootaksite kohalikult omavalitsuselt ja riigilt?

.....

Kui Teie laps kasutab oma puudest tulenevalt mingit abivahendit, mis see on?

.....

Kuidas olete rahul lapse abivahendite kättesaadavusega?

.....

Milliseid teenuseid peaks veel pakkuma erivajadusega lastega peredele?

.....

Kas sotsiaaltoetused katavad Teie lapsele tehtavad kulutused seoses tema puudega?

Millest on puudust, kui tunnete seda?

- Jah katavad
- Katavad osaliselt
- Ei kata üldse
- Ei oska vastata

- Muu

Kas ja kuidas on saanud kannatada Teie enda Tervis, puudega lapse hooldamise tõttu?

.....

Kui palju leiate iseendale aega puudega lapse kõrvalt päevas?

.....

Kui teil on veel ettepanekuid siis palun lisage

.....

SUMMARY

COPING OF FAMILIES CARING FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AT THE EXAMPLE OF THREE HARJU MUNICIPALITIES

Karoliina Hanga

There is 10 560 children with special needs in Estonia. According to the law, these families have the right to receive support from the local government and the state in order to reduce the care burden of families. The purpose of this was to find out the problems of parents raising children with special needs on the example of three Harjumaa municipalities and their assessment of the availability of necessary social services and to make proposals to local governments if necessary.

The work consists of two parts. The first part provides a theoretical overview of the definition of children with special needs, social benefits and services for children with special needs in the Republic of Estonia. Disability and its severity are also highlighted. The second part of the work focuses on the survey of these three Harjumaa municipalities, gives an overview of the services / support offered by the three municipalities and describes the survey.

The intentional sampling method was used to form the sample, because the aim of the survey was to find out the opinion of a specific target group, ie the opinion of the parents of children with special needs. The sample consisted of families living in three rural municipalities of Harju County (Jõelähtme, Saku, Anija) who are raising a child with special needs aged 0-18.

The research used quantitative research methods, data were collected through a questionnaire and analyzed and coded in Excel. Previously, agreements were reached with the representatives of three municipalities (Jõelähtme, Anija and Saku) to send

questionnaires to parents of children with special needs living in the municipality. The results of the research provide an overview of the coping of children with special needs and their families, on the example of three Harjumaa municipalities.

Recommendations for local governments and the state:

1. The process of obtaining aids is laborious and time-consuming - it should be made easier and faster. For example, if you need and already have different glasses or shoes, you would only need to go to the store where they were originally received and order / receive new ones to renew them. This means that there is a monthly or quarterly amount of money for which it is possible to buy new things, as prescribed by doctors, of course.
2. Information on the benefits / services offered in a clearer and more precise way, such as how the services / benefits can be applied for
3. Increasing the financial contribution, as the costs incurred are higher than the grants

The biggest concern in the survey was that parents of children with special needs would expect more understanding and support from the state and local government. The study also revealed that the health of the child's carer has also suffered, which could be given more attention. It has also been found that social benefits are not available and do not cover the expenses that must be made for a child with special needs. Nevertheless, a part of the respondents (32%) found that the process of obtaining aids is laborious and time-consuming, which means that according to the respondents it is complicated and difficult to understand.

The study also concludes that the topic addressed in the work still needs to be further explored, as the services / support currently provided by the state and local governments do not fully cover the needs of parents / carers raising children with special needs to feel a full member of society. Parent is sure that his or her contribution to the upbringing of the child with special needs is valued. The author thinks that the goal of the work was achieved. An overview of the coping of parents of children with special needs and the benefits / services needed is obtained. The replies to the questionnaire provided a sufficient overview. Respondents provided a number of interesting and necessary ideas on how to improve the quality of the support / services currently offered.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Karoliina Hanga ,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose

Erivajadusega last hooldavate perede toimetulek kolme Harjumaa valla näitel, mille juhendaja on Anu Aunapuu,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Karoliina Hanga

20.05.2020